

ЗАГАЛЬНА БІБЛІОТЕКА

М. КОЦЮБИНСЬКИЙ

ПЕ-КОПТЬОР
ПОСОЛ ВІД ЧОРНОГО ЦАРЯ
ВІДЬМА
(ОПОВІДАННЯ)

ляйпциг
УКРАЇНСЬКА НАКЛАДНЯ

головні склади:

BERLIN WEG / ЛЬВІВ / WISNIPEO MAJ. (Cenoba)

Досі появилися еці книжки:

- 1—6а. Лепкий Б., Начерк історії української літератури (до нападів Татар). I, нове ілюстроване видання.
Левинський-Нечуй Ів., Запорожці.
7. Лявонтен Ж., Вайки (в 4 образках).
8. Карпенко-Карий, Суєта, нове видання.
9—11. Крушельницький Антін, Іван Франко, поезія (Літературні характеристики укр. письменників, I).
12—14б. Руданський С., Снівомовки (зі вступ. Лепкого).
15—16. М. Вовчок, Девять братів і десята сестричка Гая.
17. Ахеліс Тома, др., Начерк соціології.
18—20. Мамін-Сибіряк Д. Н., Чутлива совість.
21. Ніцше Фр., Так мовив Заратустра. Часть I.
22—23. Ніцше Фр., Так мовив Заратустра. Часть II.
24—25. Кміт Юрій, В зацінку й на сонці оповідання.
26—27. Збірник народніх пісень і дум.
28—29а. Чайківський Й., Всесв. історія I, стар. віки (з ілюстр.).
30—33а. Кіплінг Р., От собі казочки (з двома ілюстр.).
34. Кіплінг Р., От собі сторійки (з трома ілюстр.).
35—38. Беривон Б., Новоженці, комедія в двох діях.
37. Ніцше Фр., Так мовив Заратустра. Часть III.
38—39. Езон, Вайки.
40. Барвінський В., Скошений цвіт, повість.
41—43б. Раковський Ів. др., Психологія, I.
44—47. Амдрев Л., Три оповідання.
48. Карпенко-Карий, Хазяїн, комедія.
49—50. М. Вовчок, Сестра, Ковачка, Чумак (оповідання).
51. Беривон Б., Попад сили, драма.
52. Чайківський Й., Всесвітня історія II, серед. віки.
53—56. Ніцше Фр., Так мовив Заратустра. Часть IV (кінєць).
57—59. М. Вовчок, Від себе не втечеш (оповідання).
60. Ібсен Г., Вудівничий Сольтнес, драма.
61—62. Гоголь М., Тарас Вульба, повість (з ілюстр.).
63—64. Руданський С., Цар-соловей, поема-казка.
65. Мольєр Ж. Б., Лікар-шуткар, жарт у 1 дії.
66. Котляренський Ів., Наталка Полтавка, укр. опера.
67. Чайківський Й., Всесвітня історія III, нововіччя.
68—72. Ніколин Д., Розладда, драма.
73—74. М. Вовчок, Кармелюк, Невільничка (оповідання).
75. Генювеса, опов. (з образк.).
76—77. Куліш П., Орися, Дівоче серце, Січові гості.
78. Кобилянська Ольга, Некультурна, новела.
79. Кобилянська Ольга, Valse mélancolique.
80. Франс Ан., На білих свалах, повість.
81—84. Толстой, Л., Живий труп, драма.
85—86. Барвінський О., Спомини з моего життя, I.
87—91. Яричевський С., Книгиня Любов, драма.
92. М. Вовчок, Сон, Одарка, Чари, Ледащаниця.
93. Лепкий Б., Начерк іст. україн. літер., книжка II.
94—98. М. Вовчок, Інститутка.
99.

М. КОЦЮБИНСЬКИЙ

ПЕ-КОПТЬОР
ПОСОЛ ВІД ЧОРНОГО ЦАРЯ
ВІДЬМА

ОПОВІДАННЯ

УКРАЇНСЬКА НАКЛАДНЯ КНІВ—ЛІАЙНЦІ

ГОЛОВНІ СКЛАДИ:

Українська Накладня
с. з. о. п.
BERLIN W 62
Kurfürstenstr. 83

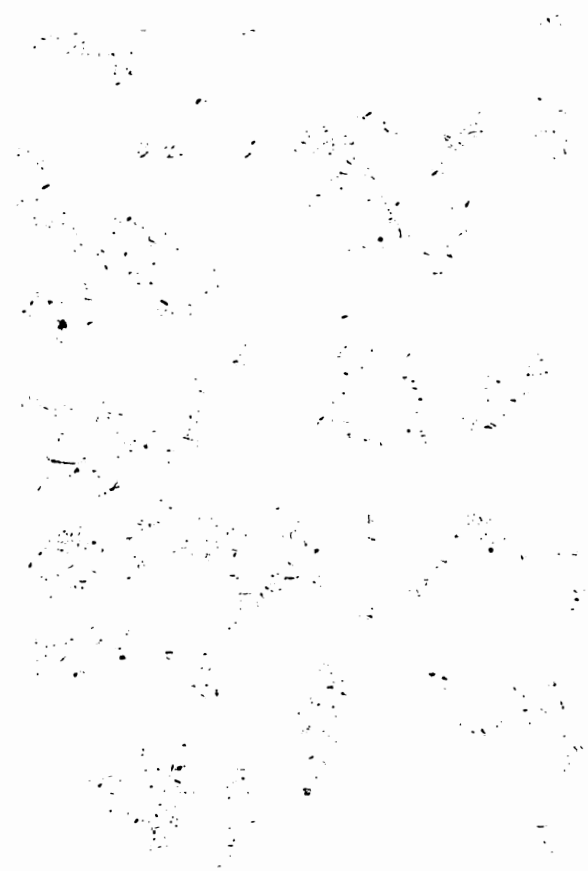
Книгарня Наукового
Тов. ім Шевченка
у ЛЬВОВІ
Ринок 10

Українська Книгарня
i Nakladnia
850 Main Str.
Winnipeg Man. (Canada)

„ПЕ-КОПТЪОР“

.

.

„ПЕ-КОПТЬОР“.

Образок.

Йон уперше наглянув Гашіцу на „джоку“¹⁾.
З ухами й серцем, повними ритмичних згуків „молдуваняски“, загрітий танцями, від яких ноги так разходилися, що й хвилини не могли встояти спокійно, а кожним мускулом відповідали тактові танця, з обличчям, що сяло від радості й поту, Йон відділився від купки парубків, підскочив до танцюючого кола, розірвав його, захопив за руки двох дівчат... і несподівано стрівся з очима, що з-під тонких дівочих брів опекли його жаром молодості й півдня.

— Що за мара!—подумав Йон, перебіраючи ногами та скоса поглядаючи на дівчину,— я її перше не бачив, здається...

Та ніколи було міркувати: музика гула, танець захоплював усю увагу.

Музики, трое чорних, засмалених циган, сиділи рядком на ослончику недалеко кола. Скрипник—сухий, миршавий парубчак у споловілих галанцях та молдуванській сорочці, нахилив аж до дека скрипки голову, вкриту замість шапки копицею чорного волосся, і з вивагом цікавості та здивування немов прислухався до тих згуків, що викликав смичком з свого стру-

¹⁾ Джок—танець.

менту. Його сусід—клярнетист, шпакуватий вже циган, граючи, куняв; заплющивши очі, він хитавсь взад і вперед своїм важким, ситим толубом, одягненим у чорну ватовану піджачину. Часто, в хвилину найсолодшої дрімоти музики, клярнет виривався з рота і замовкав, але зловлений на гарячому вчинку, починав верещати; як навіжений. Третій музикант—сурмач—працював найщиріше. Чи то від спеки, чи з великої напруги—він був увесь мокрий. Мокра, як хлюща, сорочка облипла його могутне тіло, з чорного широкого виду стікали струмочки поту, а він усе грав та грав, надимаючи щоки завбільшки в повню та вирячивши очі так, що, здавалось, вони ось-ось вискочать з лоба. „Туру-туру... та... туру-туру... та...—греміла сурма, як за часів ерихонської облоги, і лиш инколи в хвилину віддишки вихоплювалось з-під гніту її тонке телівання скрипки або різкий, верескливий голос клярнета....

— „Туру-туру... та!.. Туру-туру... та!“...

З хмари куряви, яка здіймається з-під важких окованих мідяними підківками чобіт, вирина инколи рядок молодих облич, парубочих і дівочих, впрілих, червоних, але поважних. Держучись за руки й помахуючи ними до-гори та вниз мірно, плавко і без перестанку, перебіраючи ногами й тупцюючи ними щиро, мов добрі коні на гармані, молодь, здається, не танцює, а робить якесь поважне діло, поволі й сумлінно виконує загадану роботу. ..

— „Туру-туру... та!.. Туру-туру... та!“—пронизує куряву домінуючий голос сурми, котиться по майдану, б'ється об муровані стіни церковці, а далі лине в простору до далеких

сяючих блавиттю грі, до синіх лісів, що суцільною лавою підпірають крайнебо.

А коло танцює. Тупають під такт „молдуваняски“ ноги, здіймаються й опускаються влучені руки, мають білі хусточки в руках дівочих... Загріті танцем обличчя блищать від краплистого поту, палкі погляди частіше вириваються з-під опущених додолу повік, стриваються між собою; руки несвідомо міцніше стискають руки, груди важче дихають... А курява, розбуркана десятками тупцюючих ніг, вирвавшись з-під мідяних підківок, захоплена танцем, здіймається до-гори, крутиться, влубочиться, справляє свій „джок“... Ось вона цілком закрила танцюючих, а ось знов, як з хмари, виткнувся рядок хлопців та дівчат і оживив образ ясними барвами строїв, молодими розналеними обличчями...

Душно... Сонце, поволі спускаючись на захід, більшає, немов росте, яснішає, розналюється. Повітря—сам світ, сам жар. Наче золотою сіткою оповито майдан, коло, музик, різнобарвну і різновікову юрму глядачів, що зібралася круг кола.

Гамір стоїть над майданом. Чутно, як хтось витягає воду в колодязя: довгий немазаний журавель немилосердно скрипить. Кілька-сот-устанна юрма шумить, як злива улітку. Дитячі вигуки, регіт молоді, тупання здорових ніг у танці, тонке телікання скрипки, верескливий галас клярнета—зливаються в якусь чудну, але гармонійну мішму, над якою усе ж таки домінує сурмачеве „туру-туру... та“, що здійснюється над майданом, б'ється об стіни церковці, а далі лине в простору, засипану гарячим соняшним промінням.

Враз музика увірвалась. Коло зробило ще по інерції рух, але туж мить розірвалось, дівчата пірхнули в юрму, лишивши хлопців. Гашіца теж метнулась, але її затримала сильна рука. Вона здивовано озирнулась на Йона, що сяючи від поту й задоволення, грав до неї очима та міцно тримав за руку.

— Пусти — сіпнула дівчина рукою й зашарилась.

— А що даси? — жартував Йон, ще дужче стискаючи її руку.

— Чого займаєш, коли я тебе не знаю? — шарпнулась Гашіца, почервонівши з напруги.

— Я — Йон, син мош-Костаки... А ти чия?..

Але в туж мить дівчина, скориставши з Йонової неуваги, висмикнула свою руку і стрибнула від нього так прудко, що її накрохмалена спідниця аж залопотіла, мов корогва на вітрі.

— Угадуєш — чия!.. — крикнула вона на бігу й, обернувшись до Йона, опекла його палким поглядом чорних очей...

Парубок з досади пошкрябав за вухом, аж шапка йому злізла на ніс, і посунув до товариства, що стояло з боку гурточком.

Товариство стріло його парубоцькими жартами: один обняв за ший та притяг до себе з такою силою, аж Йон заточився; другий так стис Йонові руку, що сльози виступили йому в очей, але парубок не образився. З веселою усмішкою по широкому безвусому виду, подзьобаному зрідка віспою, Йон поглядав то на купку дівчат, де стояла Гашіца, то на свої крамні шлейки, що перекинувшись навхрест поверх сорочки на його могутніх грудях, підтримували темнозеленого сукна широкі шара-

вари з червоними викотами при чоботях. Ті шлейки нові, блакитні, з срібними клямрами, притягували до себе заздрісні погляди парубоцтва та приязні дівочтва, що приємно лоскотало пиху власникові тої чудової новомодньої річі. Отож заклавши по два пальці за блакитні шлейки й задерши чванькувато до-гори голову, Йон звернувся до одного з парубків.

— Не знаєш, фраце, чия ота фата? ¹⁾— й показав на Гашіцу.

— Котра? ота коза дива в білій спідниці?

— Вона, вона...

— Та ж то Гашіца, дочка Штефанакі Мици, що вітряк має. Хиба не знаєш?

Тю, як це він не примітив такої гарної дівчини? Певно вона не часто ходить на цей „джок“, тим що сидить аж край села,— міркував собі Йон; коли це враз звуки жвавої „булгарьски“ сполохали його міркування.

Кілька парубків скочило до танцю, потягнувши за собою дівчат. Йон підглянув, де стала Гашіца, і розірвавши в тому місці коло, захопив її ззаду за пояс. З дивною для натружених ніг легкістю почав він тупати та перебірати ногами, з усмішкою поглядаючи на свою сусідку. Гашіца чула той погляд і, опустивши очі до-долу, червоніла.

Танець скінчився. Піт струмочками стікав по обличчю у Йона. Гашіца, червона й задихана, розгорнула білу хустинку, вишивану навкруги заплоччю, щоб утерти впрілий вид, але по дорозі до обличчя хустина стрибнула, майнула вишиваним вінцем і опинилась в руках у Йона.

¹⁾ Фраце—брате; фата—дівчина.

— Валев! ¹⁾—скрикнула з несподіванки дівчина і вхопила миттю вільний кінець хустини.

Йон тяг хустину до себе, Гашіца до себе. Сцена та відбувалася мовчки, в однаковим завзяттям з обох боків, і тільки по обличчю дівчининому пробігала инколи смужка не то досади, не то таємного задоволення від парубкового залицяння.

Переміг сильніший. Видерши хустину, Йон пустивсь на-втьоки, утираючи нею на бігу віпріле обличчя. Гашіца—за ним.

— Віддай!—змагалась вона сердитим голосом, хоч очі так і грали до парубка.

Але той зручним рухом склав хустину косинкою, закинув собі на ший і зв'язав під бородою вузликом.

— Віддай!

— А що даси?—дратував Йон Гашіцу, захищаючись від неї про всякий випадок простягнутою рукою.

— Віддай, кажу!..

— А губенята даси?

— І-гій, навіжений?—скривилась Гашіца наперекір сяючим очам.—Не мала роботи цілувати!... Краще носи хустину..

— Оттак би давно!... З розумом „фата“!—тріумфував Йон і приступивсь ближче до дівчини.

Зрадлива дівчина очевидячки тільки й чатувала, аби стягти хустину з ший. Та Йон мавсь на обережності. Схопивши одною рукою простягнену до хустини руку, він другою обняв Гашіцу за стан і міцно пригорнув до себе.

¹⁾ Валев—сй.

— Сиди тихо!—сикнула та на нього, слабо випручуючись з обіймів.

Саме в той час вдарили музики. Щасливий Йон скочив до танцю й потяг за собою Гашіцу.

Вже до кінця танців Йон не відступавсь від Гашіци: він формально залицявся, а дика спочатку дівчина де далі рахманішала, лоскочучи парубкове серце палкими поглядами.

Сонце сідало. Глядачі поволі потягли додому, молодь теж розсипалась. Майдан пустів, тихшав. Музики останніми згуками попрощалися з гаснувшим днем; тільки курява якийсь час крутилась ще в червоному промітті, а далі й вона почала тихо опускатись на чорну тінь від церковці, що перетяла майдан аж до протилежних хат...

Минуло кілька днів. Йон тільки й марив про Гашіцу. Де б він не був, що б не робив—усе йому ввижались палкі, чорні, з поволокою очі дівчинині, її рівні брови, пишній стан. Він тільки цоцмокував з задоволення. Гарна „фата“, нічого сказати! Можна б і посватати. А яка рахманна, як вона йому у вічі дивилася, коли він смалив до неї халявки!... І з дивною яскравістю уявився парубкові пам'ятний джок, обізначалась в ухах мелодія „молдуваняски“, згадалась сцена в хустинкою. Уява була такою живою, такою яскравою, що Йон мимохіть схопився рукою за хустинку, яка й досі обіймала його шию, немов боявсь, що рука пустовливої дівчини ось-ось простягнеться знебачки до його шиї та стягне так легко здобутий трофей.

Раз він переняв її біля церкви, перед службою божою. Дівчина йшла у святній одежі, вся накрохмалена, запишавшись. Біла з червоними

пятками курточка її, трохи заяложена на стані з правого боку, де лишили слід свій запрацьовані руки танцюристических кавалерів, краще сказати, заяложене місце на куртці—викликали у Йона рій солодких спогадів, розпалили його серце. Але при людях, перед церквою, якось ніяково було виявлятися з своїм почуттям, то ж Йон лиш звичайно привітався, а решту домовив очима.

Вдруге... це було так.

Вечірньою добою, коли сонце сідало за далеким чорним лісом, він певвертав з роботи на винограднику в юрмі парубоцтва. З веселою розмовою тихо посувалася юрма з гори в долину, коли в юрмі враз розлягся характерний не то крик, не то іржання:

—І-го-гоо!...

—І-гі-гі-і!— почулося з-низу в відповідь тонке, верескливе гукання й незабаром парубки побачили в долині гурток дівчат, що з величезними сапами на плечах хутко посувався курною дорогою.

—І-го-го-го-гі-і!..— дико, не своїм голосом, мов орда, заревли всі парубки, пускаючись з гори бігцем на-вперейми дівчатам.

— І-гі-гі-гууу!...—пекельним хором відповіли дівчата, тікаючи від парубків.

Галас знявся неказаний. Околишні гори підхопили той галас і понесли його далеко, кидючи з гори на гору та полохаючи сонну тишу рожевого вечера.

Йон не стямився, як з розгону наскочив на Гашіцу, обняв її за ший і міцно притис до себе. Груди його важко дихали від прудкого гону, дотик молодого теплового тіла дівочого сп'янив його, затуманив йому голову. Серед дивого

вереску та писку йшов він, щасливий, обіймаючи Гашицу, та щось промовляв до неї, чого ані сам, ані дівчина гаразд не розібрали. Крикнява тим часом стихла... Вже під селом Гашица вирвалась з обіймів Йонових і шуснула в крайню хату, що стояла на белебні по-за вітьряками.

— Так от де вона сидить,—подумав Йон, роздивляючись стару звичайно збудовану молдуванську „касу“ під очеретяною стріхою, а широким піддашем, заґратованими вікнами та поцяцькованими синькою стінами. Біля хати був льох, а навкруг просторного двору стояли „кошниці“ на кукурудзю та повітки. На вулиці, під самими ворітьми, знявся над колодязем новий журавель, немов сторожив вхід до оселі. За ворітьми гризлись дві здорові собаки, але, помітивши Йона, одностайно кинулись на нього, припадаючи до ніг, аж поки він не зник за роґом вулиці.

Ще на воротях почув Йон сурмовий голос батьків, що вилітав крізь одчинені двері. „Нунте пі Буковіна!“¹⁾ — греміла улюблена лайка мош-Костаки й викликала усмішку на синові уста.

— Це вже батько розходився,—думав Йон про галасуватого та несердитого батька.

Дух свіжої мамалиґи приємно полоскотав йому нюх, коли він переступив поріг хати, мати Йонова, стара сухорлява Аніка, саме виїняла з низької печі—„коптьора“ казанок і викинула з нього жовтий, запашний і паруючий буханець мамалиґи на триногий „мас“²⁾.

1) До слова: „весілля і Буковіна“—лайка, якої й сами молдувани не розуміють.

2) Мас—стіл.

Мош-Костаки, високий огрядний молдуван, з червоним, як перчиця, обличчям і ще червоною шиєю, що так виразно відбивалась від його білої одежі—довгої, за коліна, сорочки, підперезаної червоним поясом, та білях штанів,—сидів на лаві й енергично вимахував руками та мотав головою, вкритою копицею рудого з сивиною волосся. Неголена борода, наїжившись, мов їжак голками, сивою щетиною, здавалось, поділяла обурення свого хазяїна і ладна була разом з ним стати до бою з ворогами.

— Нунте ші Буковіна!—гукав Костаки.—Він думає, що як має вітряк, а я ні, то можна мене зневажать перед миром!..—Га! „драку“¹⁾! Мош-Костаки не останній з молдуван... що?

— Хто? хто таки?—спитався Йон.

— Хто? А отой Мица Штефанаки, що сидить край села за вітряками...

Йон з цікавістю вислухав історію сварки, що зчинилась в коршмі за квартою вина межі його батьком а батьком Гашіциним.

— Але я не подарую!.. Що?.. Чи там багатий, чи не багатий, а Домну-Дзев²⁾ для всіх молдуван один... На суд його! Судом дійму чортового мірошника. Що? Нунте ші Буковіна!..—І роздратований мош-Костаки поспішно висмикнув затканий з-заду за поясом кисет з тютюном.

— Е-е!—скептично протягла Аніка,—що ти йому зробиш? „Ла богат мержи ші драку ну колак, да ла сарак ніш бой ну траг“³⁾.

Кінець тої сентенції почувся в сіней, вуди

1) Чорт.

2) Господь Бог.

3) „До багатого й чорт з калачем приходить, а у бідного й воли не тягнуть“.

з поміччю хазяйчиною перебрався й має з паруючою мамалигою.

— А йдіть вечеряти!—покликала Аніка.

Мош-Костаки заткнув кисет на місце й виходивсь коло вечері. Відриваючи по шматку мамалигу та бгаючи її в руках на галки, він мачав ті галки в юшку з квасолі, щиро заправлену перцяцю, виловлював з юшки стручки перчиці та з смаком гриз їх, немов свого ворога, від чого червоний вид його палав, як на заході сонце. Запивши вечерю вином з глечика, старий звернувся до Йона:

— Поженеш копі на пашу, бо завтра вдо-світа поїду в волость позиватись.

Аніка тільки зітхнула.

Йон хутко упоравсь: „манта“¹⁾ вже на спині коня, залізне путо брязчить в руках. Спочити лиш на коня—й гайда!

Вечір м'який, теплий. Курява, збита чередою, знов лягла на землю. На блідому, стомленому небі блимнули до-не-де зірки. Йопові забаглося проїхати повз Гашіцину хату; правда, йому не по дорозі, навіть зовсім у бік, але молодий парубок не може встояти проти спокуси. От уже й вулиця знайома... он і вітряк повільно помахує крилами, мов величезний птах... а ось і журавель схилив довгу шию у колодязь, щоб виловить звідти відро води. Для кого-то він так працює, аж скринять, бідолашний?

Йон порівнявся з колодязем, глянув—і аж йому щось йойкнуло в середині з несподіванки. Гашіца, жваво перебіраючи руками, витягала з колодязя воду. Тоша бомбакова сорочка цілком

¹⁾ Світа.

обіймала її молоде тіло, рельєфно обмальовувала круглі плечі, міцні руки, високі трямкі перса.

Йон не встиг навіть тпрукнути на коні; вже коли вони проминули колодязь, Йон гвалтом затримав їх, скочив на землю й підійшов до „фонґіни“¹⁾, тягнучи за собою здивовані коні.

— Добри-вечір!...

— Спасибі вам...

ґашіца, зашарившись вся, навіть не глянула на парубка; зір її потонув десь у чорній глибині колодязя.

Мовчанка.

— Дай-но води напитися.

ґашіца мовчки присунула куфу.

Але замість того, щоб пити, Йон схопив ґашіцу за руку й потяг до себе.

— Сиди тихо!—сикнула та,—побачуть...

— Нівого нема...

І Йон потяг до себе дівчину. Вона не пручалась.

— На що займаєш, коли не думаєш брати?..

— А пішла б за мене?—питав він, присо-
буючи до неї своє широкє та дзюbate обличчя,
загріте й сяюче.

Але у ту ж хвилину нетерплячі коні шарпули у бік і мало не збили з ніг Йона.

— Тпруру!.. бісова худоба!..—скрикнув він,
сіпнувши замотану на руку поворозку.

— ґашіца, ме-ей!..—розляглось рівночасно
від хати.

ґашіца, заметушилась, вхопила спішно куфу
і прожогом кинулась у ворота.

— Я ще прийду до тебе... вночі,—почула
вона за собою голос Йонів.

¹⁾ Колодязя.

Йон скочив на коня й оперішив во злости поворозкою „бісову худобу“, що перервала йому найцікавіше місце валицяння.

Коні невдоволено крутнули головами, шарпнули в копита і повеслись вулицею, збиваючи густу куряву.

Ось вигулькнула з-за гори ціла колонія вітряків і обступила Йона з обох боків дороги. Одні—чорні та спокійні, тихо стоять, розчепривши чорні, як у кажана, крила на тлі вечірнього неба. Другі, сяючи крізь відчинені двері червоним світлом, рівно та плавко вимахують крилами і, здається, от-от здіймуться з місця та полинуть кудись у простору.

Коні вибігли на гору, пішли підтюпцем. По горі замріли широкі лани кукурудзи, повіяло польовими пахощами. Хороше зробилось на серці в Йона.

Фрiндзу верді семiнбiгу.
Тiтi тiргiле ку норiку...

затяг він журливим голосом безконечну пісню...

Коні пішли ступою, форкаючи инколи від куряви, валівне путо стиха побрязкувало, тужлива пісня котилася широкими ланами.

Ось дорога скрутила в бік, побігла з гори в долину... Широка й безкрая долина зачорніла поміж пологими горами. Приемний вохкий холод обхопив зразу Йона, коні весело заіржали, піднявши до-гори голови... Оя, поміж чорними комишами, блиснула спокійна вода озерця... Десь далеко крякають жаби... Біла пара тихо здіймається до-гори і влубочиться по-над комишами... Небо потемніло, заискрилось зорями...

По долині бродили коні на паші. Круг багаття розташувались нічліжане. Йон пристав

до них. За розмовами про дівчат, вино, набір рекрутський, за звичайними парубоцькими розмовами не помітили навіть, як наблизилась північ. Йон поклав рушити на село. Він звернувся до парубків з проханням доглянути його коні, обіцяючи за це око вина. Охочих до вина знайшлося чимало. Йон скинув манти і в одному лейбiku подався на гору, до села.

В селі саме розпіялись півні, коли Йон наблизився до вітряків. Він звільнив ходу.

Село спало. Хати ледве сіріли в темряві ночі, контури розпливались. Щось пагадувало кладовище в його тишею, таємничістю, надмогильними хрестами.

Серед мертвої тиші Йон чув, як калатало його серце, як ступали ноги, взуті в постоли, по м'ягкому килимові шилу.

Але ось уже журавель від колодязя... ось і паркан чорніє. Йон на-впшиньках підійшов під паркан, перегнувся і заглянув у двір. Темно. Тільки на широкій призьбі біліє щось... рядна певно, під якими спить покотом ціла родина. Йон винісся на руках, перегнувся, налігши грудьми на паркан, і безгучно переліз на другий бік. Тут згадав він про лихих собак, що проводили його нині вулицею, і зупинився, вагаючись. Але треба було на щось зважитись. Йон звівся на-впшиньки, подався толубом наперед і тихо, мов кіт, посунув до призьби... От він уже на середині двору... ще трохи... „Але що то чорніє? певне собака?“—подумав він і зупинивсь, затаївши дух.—„Ні, то не пес, а колода, кинута серед двору“. Йон посунув далі і мало-мало не наступив на собаку, що, звернувшись калачиком, спала під хатою. Але от уже й призьба. Йон зупинивсь. На нього тхнуло

теплом з піддашя, а з-під білих ряден почулося сонне сопіння та храпіння.— „Котре—Гашіца?“— питав себе Йон, водячи очима по рядкові закутаних фігур... „Мабуть ця“—рішив він урешті... Рука його злегенька посунулась по закутаному тілі, намацала лікоть, плече... і раптом наткнулась на шершаву колючу бороду.

— А-а-а!—почулося рівночасно сонне бурчання.

Йон так і скаменів, так і заляк з протягненою над бородою рукою. Серце перестало йому битись у грудях. Минула хвилина. Знов тихо.

Йон, як тїнь, посунув далі. Чиясь маленька нога виткнулась з-під рядна. „Ні, це знов не Гашіца“... Вже на кінці призьби пізнав Йон Гашіцу по чорних косах, що вибились з-під рядна і лягли на ньому, як дві грубі гадюки.

— Гашіце!.. Гашіце!..—пошепки кликав він її, злегенька сіпаючи за плече. Але дівчина спала, як забита.

— Гашіце, прокинись... то я—Йон...

Гашіца повела неспокійно головою, раптом схопилась і сіла на призьбі, протираючи очі кулаком.

— Гашіце,—благав Йон, —ходім звідсіль в садок чи куди...

Гашіца відвела від очей кулак, глянула на Йона і вжахнулась.

— Ти чого прийшов? Тікай зараз... почують...

— Не почують,—шепотів парубок і потяг її за причілок.

— Я казав, що прийду, от і прийшов,—потішав він Гашіцу, держачи її за руку, й оповів їй, як наколов собі руку батьковою бородою.

Гашіца дивувалась його сміливості та сміялась.

— Знаєш що, я так хочу пити, аж у мене серце горить... Чи нема чого напиться?—скінчив він.

— В сінях вода стоїть...

— Ат, що вода! Чи не лишилось часом в карафці вина?

Гашіца задумалась.

— Стій!—сказала вона.—Я зараз!—і подалась до хати.

Відчинивши тихенько сінешні двері, а потому й хатні, вона полізла в мисник, ламачала там тоненьку воскову свічку та сірнички, потому налапала на стіні ключ від льоху і так же тихенько вернулась до Йона.

— Ходім!—покликала вона його, подаючись наперед.

Вони пройшли повз сплячих на-вщипнячки одно за другим, повітягавши сторожко шиї.

Коли проходили повз собаку, та загарчала в просоння, але не прокинулась.

Гашіца відчинила льох. На них війнуло холодом та специфічним духом льоху. Пройшли кілька ступенів у темряві, а потому засвітили свічку. Темрява пірхнула від світла і забила по кутках.

Гашіца приліпила свічку до бочки. Дев'ять таких бочок повних вина, повипинали боки і ровляглись пишно підковою по-під стінами льоху. Відра й куфи, великі і малі, стояли осторонь. Льох дивився поважно, похмурно навіть. Тільки чорні тіні від нерівного світла тонкої жовтої свічки жахливо хилиталися.

— Котре біле?—збудив тишу Йон.

Гашіца мовчки взяла куфу, приставила до бочки і висмикнула чіп. Прозора злотиста рідина цівкою впала на дно куфи й зашуміла.

Коли вино сягнуло до половини посудини, Йон зупинив Ґашіцу.

— Доволі!

Парубок обхопив куфу руками, підніс до рота, здмухнув піну й пожадливо припав устами до вина.

Ґашіца, спершись на бочку, не спускала ока з свого милого, немов розкошувала його приемністю.

— Бун джін¹⁾,—відсапнув нарешті Йон, втираючи уста рукавом та ставлячи долі куфу.

— Дуже дякую,—додав він, обіймаючи та пригортаючи до себе Ґашіцу. Дівчина не пручалась. Йй так добре було в обіймах милого, вона так солодко затремтіла від дотику тих сильних, жилавих рук, від того тепла молодого любого тіла. В ухах немов дввенить щось, в голові якийсь туман. Вона наче в-за стіни чує Йонів голос, його слова..

О! вона не жалкуватиме, що покохала його... Його всі парубки бояться, бо він сильний... Хто в ним зрівняється силою? Ніхто! Он учора Петраки, теж сильний „флакєв“²⁾, намігсь боротися з ним, то він, Йон, як хрьопнув ним об землю, то мало з парубка душа не втікла... А хитрий він який!.. До всього хитрий... Його й у війську не битимуть, як доведеться йти на місяць, бо він і „русешті“ знає... От—котрий втне так: „Веруу... діноо... Боа... цадер... жите—тца... небо—земля... відьма... не відьма“...

Йон навіть пустив Ґашіцу, так його захопили ті незрозумілі чужі слова сгед'а—„русешті“...

¹⁾ Дорбе вино.

²⁾ Парубок.

Жахливе світло воскової свічечки ледве осявало Йонову фігуру, його опущені до-долу руки, дзюбате обличчя з виразом скупченої уваги, широкі уста, що чудно кривились при вимовлянні незрозумілих слів. Йон монотонно цідив слово по слові, а Гашица, згорнувши руки, слухала, мов зачарована.

— Який він розумний!—подумала вона, почувавши в грудях новий приплив почуття.

— Біне? ¹⁾—поспитав Йон скінчивши.

— Таре біне! ²⁾—прошепотіла Гашица. Тільки я нічого не зрозуміла.

— Га! Цього й хлопці не розуміють, не то дівчата.—І в цими словами Йон видудлив решту вина з куфи. Теплом розіллалось вино по тілу; в оці блиснув огник... на серці стало легко, в голові ясно, ноги та руки набули силу й рухливість.

Задержши голову та заклавши пальці в кишені лейбика, Йон з почуттям власної висшости звернувся до Гашици:

— А знаєш ти, що таке присяга?

— Ні, не знаю, — сумно відповіла дівчина.

— Не знаєш? Присяга ест... клятуа... дан... ая... пре... Боо... христо... спаси... веру... прауду...

— Тц... тц!..—широ дивувалась Гашица, мотаючи головою.—Яке ж воно трудне...

— Ет, що то трудне!—розпалювавсь Йон,—я і в рушницею всю муштру знаю. Хоч—покажу?

Йон крутнувся по льохові, витяг з кутка мітлу з довгим держалном, став у позицію, підняв кумедно до-гори плечі, так що голова схо-

¹⁾ Добре.

²⁾ Дуже добре.

валась меж ними і, забуваючи на небезпечність свого становища у чужому льохові, на весь голос закомандував:

— Руж на пле-чо! Ас-два... ас-два...

Вся фігура Йонова—з випнутими до-горі плечима, між якими стирчало дзюbate обличчя, з притиснутою до боку мітлою та ногами, що мов у півня далеко закидались наперед,—здавалася Гашіці такою кумедною, що вона не могла вдержатись від сміху, але Йон не помічав того сміху. Він гасав по льохові, важко гупаючи ногами та вигукуючи на голос:

— Ас-два... ас-два!.. Руж вол-но!..

Враз знадвору почулось несамовите гавкання, а за хвилину грубий чоловічий голос:

— Хто там?

Йон так і присів на місці. Гашіца, почувши батьків оклик, кинулась до свічечки і вмить загасила її. В льохові стало чорно й тихо; лиш знадвору долітали сюди гавкання собаки та важке чалапання ніг.

— Хто там?—вдруге поспитав голос.

Йон сидів у пільмі та з міною дурника вдивлявся у темряву. Гашіца тремтіла за бочкою.

Але трохи згодом на дворі все стихло: собака поскавучала та й замовкла, чалапання ровливилось десь у нічній тиші.

— Гашіце!—пошепки обізвався Йон.

— Чого?

— Де ти?

— Отут за бочкою...

Йон напонадски дочовгався до Гашіци і пригорнувся до неї. Якусь хвилину вони сиділи мовчки.

— Ходім звідси,—обізвався врешті Йон.

— Боюся, хай потому...

Але їм хутко докучило отак сидіти, і вони, держачись одно за одне та спотикаючись на бочки, потихеньку вилізли з льоху.

— Ходім на виноградник,—намігся Йон. І хоч Гашица гнала його додому, а не могла встояти проти палких благань милого й сама не помітила, як опинилась за хатою, на стежці до виноградника.

Серед темних крилатих кущів обібрали вони собі місцину. Йон нарвав на обніжку трави і простелив долі.

Чорна пухка земля дихала вохкістю, старі роскішні кущі здіймали до-гори, мов руки, цупке галуззя, крізь чорне лапате листя лиш де-не-де мигтіла зірка. Було холодно, моторошно якось. Гашица несвідомо пригорнулась до Йона, цілою істотою віддаючись гарячим пестошам...

Починало вже сіріти, коли вони розійшлися: Йон щасливий, задоволений, Гашица засоромлена, з опущеними до-долу очима, з почуттям якоїсь ваги, якогось непоправного лиха...

Сливе що-зочі сходились парубок з дівчиною у виноградному садку.

Час линув. Весна зростала в літо—душне, сухе, палюче. Кущі винограду облипли блідо-зеленими китягами. кукурудза по ланах розпустила коси, ячмені почали половіти, немов сивина старости злегка торкнула буйну рослинність землі.

Зів'яла та посохла й трава, якою вистелив Йон своє кубелечко на винограднику... ба! зав'яло з часом та почало гаснути в серці Йоновім і почуття до Гашици.

Що раз рідше перескакував він темної ночі огорожу знайомого виноградника, що раз радніше задивлявся на других дівчат. Докори та

сльози Гашіци, що помічала Йонову зраду, ще більше відтручали від неї парубка.

Легкість, в якій підбив він серце дівчини.—без боротьби взяв від неї все, що можна взяти в дівчини,—скоро згасила вогонь першого кохання. Милування, таке солодке для дівчини, втратило для нього всю повабність новини. Гашіца просто докучила Йонові.

Спершу Йонові й на думку не спадало кинути дівчину. Що ж, він звів її, він мусить і одружитись з нею. Якої б заспівали батьки її, щоб сказали люде, гей! як би глянув на це батько Йонів, палкий, але справедливий мош-Костаки?..

Але помалу-малу, коли пехить до Гашіци зростала в серці Йоновім, той самий батько його, палкий мош-Костаки, з'явивсь в очах Йонових його рятівником у прикрий ситуації. Йон нагадав собі сварку свого батька з батьком Гашіциним мош-Штефанаки й учепивсь за ту ворожнечу батьків, як за спосіб рятунку.

Щоб його батько та згодився взяти за невістку дочку свого ворога? Зроду-звіку...

Він, Йон, і радніший би посватати Гашіцу, так що ж, коли батьки ворогують поміж себе і ні за що не пристануть на це.

Йон так увірував у створену ним причину, аж йому жалко стало, що він не може посватати Гашіцу.

А щоб не завдавати дурно собі й дівчині жалю, він перестав ходити до Гашіци, не вважаючи на її сльози та благання...

Настали жнива. По ланах розсілись полукіпки, осміхались хліборобам, прохались на гарман. Висока й міцна, як дубина, стояла по горах кукурудза, вип'явши на показ грубі качани; виноград по садках жовтів, наливався.

Червоне, як перчиця, обличчя мош-Костакве з задоволення ще червонішало, коли він поглядав на ту благодать. „Треба одружити Йона в-осени“,—поклав він, а позаяк замір його не був таємницею, то Йон хутко довідався про батькову волю, і не тільки підляг їй, а цілком поклався на батьків смак.

Тому то через деякий час, в вільні години, Йон уже з санкції батькової зазірав у чорні очі присадкуватій Домніці та носив на пальці мідяну каблучку від неї,—це перше з пут чигаючого на парубків Гіменея...

А Гашіца?

Ось лежить вона на призьбі, уклавшись на ніч біля матері. Батько ходить по подвір'ю, стиха промовляє молитву до зоряного неба. Чутно його зітхання, окремі слова молитви. В тиші нічній виразно чути, як крикають жаби в долині у ставку, як влекотить довгим носом чорногуз на сусідній стрісі. Гашіцу дратує, що батько так довго молиться. Коли б він швидче поснув вже, бо Гашіца нині сподівається милого, їй треба незабаром бути на винограднику. А чи прийде ж Йон?... Напевне прийде... Гашіці треба, щоб він прийшов, треба поважно розмовитися з ним. Ах, той Йон!... У неї серце так наболіло через нього, в неї голова така намучена від думок про нього... Вона не може вже думати. От якісь шматочки, якісь клаптики думок та образів мигнуть на хвилю в голові, зачеплять наболіле серце... І зникнуть... Ось він, приклавши мітлу до боку, червоний і гарпий, маширує по льохові... Ось на винограднику, серед густих кущів, пригортає він її, розмовляє про їхнє весілля, спільне життя. Зрадник!... зрадник!... Що люди говорять про Домніку? Не-

вже він проміняв її на другу?... Та ні, ні!... Ось він крадеться десь вуличкою до виноградника, щоб пригорнути її та оповістити, коли прише старостів... „І який там біс кублється вночі на тому винограднику? Скоро спіймаю—поперебиваю ноги“...—чує вона суворий батьків голос і тремтить... Ій страшно, страшно за Йона... Треба бігти і остерегти його... Дівчина зривається, сідає на привьбі... І прокидається. Темна ніч дихає вохкістю, в далекій долині врякають жаби, батько врекче та перекидається з боку на бік на привьбі... Треба бігти, Йон чекає. Але й бігти не можна, батько не спить ще, помітить...

Гашіца лягає знов, причаївшись сплячою. Солодка внемоба обхоплює її тіло, сон так і липне до очей, але дівчина перемагає його, жадливо прислуховується до батькового дихання, що стає все рівнішим і рівнішим...

От тепер можна: батько поснув...

Гашіца потихеньку висувається з-під рядна, обережно ступає босими ногами і цикне врешті за причілковою стіною...

На винограднику тиша. Чорне, збурене море виноградних кущів хвилями збігає з гори в долину... Гашіца впірнула у те море й опинилася в знайомому закутку. Йона ще нема. Гашіца сідає під кущем і, облявши коліна руками, наважується чекати парубка. З-під гіллястих кущів дихає на неї тепле повітря, насичене пахощами чорновему.

Зсе—і це повітря, і покручені лози і вів'яла трава—все це мимохить нагадує їй щасливі хвилини її життя. От Йон обіймає її. От кленється, що до віку кохатиме її... А тепер?... Вона пині мусить сказа... О! щось іде... Це

повне він... Ні, то хтось инший пройшов стежкою у село... Вона скаже йому, що вже годі відкладати сватання... годі дурити її... Здається, Йон іде... Чутно якийсь рух здалеку...

Гашіца висовує голову по-над кущі й насторожується... Знов не він: коняка на горі пається, а нічна тиша підхоплює її важке ступання...

Ах, Боже!... Коли ж він прийде?... Вже пізно... А їй конче, конче треба, щоб прийшов і довідався, що незабаром... Ай, сором, як вона це скаже?... А треба, бо тоді він напевне відкинеться від Домніки та пришле старостів... Але чому він не йде?... Невже не прийде?... Що це—півні співають?...

Гашіца витягла ший, прислуховуючись.

Десь недалеко хриплим голосом, як відрубав, кукурікнув півень. За ним чистим і мелодійним голосом обізвався другий, а там—тишу сплячого села до решти сполохало безладне кукурікання півнів.

Дівчина сиділа, мов скаменіла.

„Ні, не прийде... Але повинен... Прийди... прийди... прийди...“—уперто думала вона в одно, вкладаючи в ті думки всю міць жадання. „Нема... Покинув... Через Домніку покинув... Але чекай! Та що йому зробиш?... Одружаться, а я... покинута, знеславлена... Сором!... сором!... до віку сором... Візьмуть люде на зуби, мов вітер солону... А батько!... Домне, Домне!...“¹⁾

Гашіца заплакала. Теплі, рясні сльози, приємно лоскочучи їй вид, струмочками стікали по обличчю й попадали на губи, жалісно й подитячи випнуті наперед.

¹⁾ Боже, Боже!

Холод пізньої нічної доби обгорнув дівчину. Вона тремтіла й плакала, а звідкись з глибини, з самого споду серця, здіймався голос, потішаючи її...

— А може прийде?... а може прийде?...

Вже над світом—змучена, змерзла й зневірена—повернула Гашица додому, твердо поклавши побачитись гонче з Йоном та розмовитись з ним по щирости, до краю...

Йон, чуючи свою провину, уникав Гашици, але вона таки перейняла його якомсь. Йон їхав порожняком по снопи на поле й не помітив, як Гашица ззаду стрибнула на віз і причаїлась. Вже коли вони виїхали за село, а хмара куряви закутала віз від цікавого ока, Гашица присунулась до Йона та торкнула його. Парубок вжахнувся, несподівано побачивши її.

— Ти як тут опинилась?... Чого?...

— Чого?... Того, що годі вже сподіватися, поки сам прийдеш... Коли старостів пришлеш?

Голос Гашици згучав різко, суворо. Але віз так торохтів, ще Йон не дочув.

— Що?

— Коли старостів пришлеш?—скрикнула Гашица раздратовано в саме ухо Йонові.

Йон припинив трохи коні.

— Не пришлю...—відрізав він рішучо.

— То так?... А за сором мій чим заплатиш?...

— Батько не ведить дружитися...—крутив парубок, дивлячись кудись у бік.

— То тепер ти батьком забиваєш мені баки?... А тоді?... А це що?...—враз скрикнула Гашица і вхопила Йона за палець, на якому блищала дорога для нього каблучка від Домніви.—То кохати носату Домніку батько дозволяє?... Га?...

Йон образився.

— Гей! а ти що тут таке?... Забралася на чужий віз та й лаятись?... Геть з воза!...

— Ба не піду, аж скажеш, коли свататимеш...

— Як у мене волосся виросте тут!— скрикнув завзято Йон, стукнувши пужалном в долоню. — Геть!...

Гашіца вчепилась за полудрабок, але Йон сильним рухом скинув її з воза й поторохтів далі...

— У-у!— посварилась на здогін йому кулаком Гашіца, здіймаючись з землі та обтрушуючи пил з одежі.

Злість, сльози душили бідну дівчину. З гелосним плачем побігла вона до села, але скоро опам'яталася, обтерла сльози фартухом і подалась додому.

Не було другої ради, як признатися у всьому матері, прохати в неї поради.

Мати так налякалася, що й забула вилаяти доньку. Гей! неслава, сором!... Треба щось радити...

Послали по тітку Прохіру, звісну порадицю у таких випадках. Її захоплено на вулиці, де вона, випнувши перед себе кужіль, на ході виводила вовняну нитку та щось бубоніла до себе.

Коли за дверима почулось хляпання капців, а потому в хату всунувся кужіль, Гашіца з матір'ю були певні, що зараз побачуть гладку постать у ватованій катанці, чорній хустці на голові й під бородою, а межі тими двома хустками потужний ніс, який зразу робив вражіння не носа, а самого обличчя.

Тітка Прохіра докладно, смакуючи, випитала в Гашіци всі подробиці пікантної справи й авторитетно рішила:

— Треба йти „пе-коптьор“... на піч...

На піч!... Перед очима в дівчини встала картина цього зневажливого звичаю, неминучість прикрої розмови з батьками Йоновими, ворогами її батька, дикі сцени, які часто трапляються при такій okazji... Сором!... Сором!...

Все, що чекало її цими днями, здавалось їй таким гірким, таким нестерпуче пекучим, що Гашіца воліла б, аби земля запалась під нею. Але що ж! Земля не западеться, а йти треба.

Умовились, що над вечір, коли в Йоновій хаті всі будуть дома, тітка Прохіра відведе туди Гашіцу, а сама дасть матері знати, чим скінчилася справа.

Як тільки добре смерклося, Прохіра забігла по Гашіцу, і сливе силоміць потягла її за собою. Дівчина була як у гарячці. П'яти немов прикипали до землі; серце колело, в голові була одна думка, одно бажання, щоб ця дорога розтяглася без кінця-краю...

— Не журися,—потішала її Прохіра,—не ти перша йдеш „пе-коптьор“... Торік Катінка Сандина таки віддалася за Ніхалаки, хоч мати його й тягла її за коси з печі... Перепало їй і від батька, ба й сам Ніхалаки наклав їй на бідність... Бідолашна щось зо два місяці носила синяки на тілі... А проте...

Гашіца вже не слухала. Ось вони завернули вже за ріг вулиці... Ось вже мигнули червоно осяяні вікна Йової хати... В Гашіци затряслись коліна. Вона вагаючись зупинилась перед ворітьми, але Прохіра похнула її на двір...

— Йди, йди... а я тут зачекаю...

Гашіца перебігла двір, вхопила спішно за клямку і відхилила двері.

Аніка відчиняла саме скриню, мош-Костаки виймав з печі жарину для люльки.

— Добри-вечір...

— Спасибі...

Гашіца поцілувала в руку спершу мош-Костаки, потому Аніку, і не мовлячи ні слова, прожогом метнулась до печі, стрибнула на неї й заховалась за коминьом.

Старі здивовано зирнулися й одна думка разом шибнула їм до голови.

Аніка, стукнувши віком від скрині, кинулась і собі на піч до Гашіци, яка, мов звірок той, притулилась тремтячи в куточку.

— Ти чого прийшла?—суворо поспитала Аніка.

— А твій син чого ходив до мене?—огризувалась Гашіца.

— Мій син?... А другі й ні?... Знаємо ми вас, теперішніх дівчат!... Геть з печі!...

— Не піду, хоч забийте... Люде знають, що ніхто до мене не ходив, тільки Йон... Він мене звів, він казав... посватаю... а тепер...—ридала Гашіца.

— Нунте пі Буковіна!...—гримнув у-раз на цілу хату мош-Костаки, що чув усю розмову... —А це що?... Де Йон?...

І відчинивши двері, старий гукнув, аж шибки задреньчали:

— Йоне! ме-ей!...

Не встиг ще Йон переступити поріг, як мош-Костаки, червоний і лихий, вхопив його за плече й притяг до печі.

— Що це, сякий не такий сину?...—гримнув він в саме вухо синові й показав на піч.

Йон заглянув у глиб і охолов, побачивши Гашіцу.

— Та це я... вона... — белькотав парубок, але батько не дав йому скінчити, потяг його в сіни й причинив двері.

Налякана Гашица почула в сіней шамотню, якийсь ляск, немов бійку, серед котрої виривався хриплий голос мош-Костаки.

— З дочкою ворога?... зводить дівчину?... Я тобі виб'ю з голови інших дівчат... Нунте пі Буковіна!... Завтра пошлеш старостів до мош-Штефанаки.

За хвилину засапаний мош-Костаки вскочив у хату, приступив до печі й крикнув:

— Йди мені зараз, соромітнице, до твого батька й скажи йому, що завтра я, Костаки, пришлю від Йона старостів!... Чуеш?... Так і скажи...

І голосно відсапуючи, мош-Костаки важко впав на лаву.

— Домне, Домне! — стогнала Аніка, приголомшена несподіваною пригодою, та умовляла Гашицу йти додому.

Але Гашица крізь слъови ознаймила, що не вийде з хати, аж поки не будуть послані старости.

Аніка мусіла вкласти її на печі, а по довгій нараді з чоловіком, яка відбулася пошепки під образами, загасила світло й собі лягла поруч з Гашицею...

Йон почував десь на дворі; він довго не міг заснути, згадував нинішні пригоди, знівечені мрії про Домніку і, мацаючи чуба, важко зітхав на самоті серед темної ночі...

Коли другої днини вранці Гашица йшла поруч з Йоном на гарман, Йон не обзивавсь до неї й словечком, наче не помічав її...

Але згодом, поньокуючи на коні, що бігали

кружкі на припоні по снопах пшениці, Йон скоса поглядав ужо на Гапіцу, на її сильні, жиливі руки, якими вона зручно трясла решето, віючи зерно та засинаючи половиною, мов снігом, увесь гарман, і чув, що в його серці тане завзятість, поступаючись місцем згоді з своєю долею...

Алупка,
Квітень, 1896.

ПОСОЛ ВІД ЧОРНОГО ЦАРЯ

ПОСОЛ ВІД ЧОРНОГО ЦАРЯ.

Оповідання.

Спека врешті знесилилась. Сонце ще не зовсім сховалось за обрій, немов зачепилось за гору, а ніч уже облягалась по вохких та холодних долинах і чигала звідти на мент, коли можна буде обняти гори, оповити широкі басарабські лани кукурудзи.

Дзвоник земської почти, якою я їхав, дазеленькав монотонно — по долинах глухо, по горах гучніше — і разом з краканням ворон ровносив сум по сутеніючій просторі.

Коні, важко ступаючи, злязали на гору; в далекому закруті долини чорніли купою садки й виноградники. Поштарь пужалном показав мені на ту чорну пляму, як на ознаку близости людських осель, і овнаймив, що незабаром проїдемо через „руснацьке“ село ¹⁾). Але я не дуже няв віри тому „незабаром“, знаючи з топографичного боку середню Басарабію, де пасма гір, чергуючись з долинами, затають далечінь. Здавалося, що земля тут в хвилину гніву наморщила свою кору, як дикий звирь шкуру, та й так і захолода. Щоб доїхати до якого близького на око пункту, треба було без кінця спускатись в долину, здійматись на гору, немов плисти з хвилі на хвилю по розбурханому морю.

¹⁾ Так у Басарабії називають українські колонії.

Ото-ж ми проїхали добрих п'ять верстов, поки побачили врешті село, що привітало нас серед темряви осяяними вікнами та гавкотнею собак.

Я попрохав поштаря їхати ступою. Мені приємно було, будши на чужині, опинитись враз немов у закутку України, серед чепурних хат, густих садків, рідної гутірки: мені не хотілося швидко розлучитися з тим, що ввійшло просто в душу якимсь близьким, рідним теплом...

Проїздячи повз крамничку, я згадав, що не маю чим запалити цигарки і зліз купити сірників.

В крамниці було повно люду; високі й кремезні руснаки гомоніли прудко, з особливим акцентом, так що незвигле вухо не могло зразу вхопити суть розмови. Крамарь нахилив голову над касою й чогось там шукав, так що передо мною була лиш копиця чорного волосся. Але коли він підняв голову, я, не вірячи власним очам, з здивованням скрикнув:

— Соловина!.. Ви що тут робите?!

— А, це ви!.. Крамарюю... це моя крамниця... Посидьте тут, з ласки своєї, хвилинку, я зараз вийду до вас...

І відчинивши двері до ванькірчика, він кликнув:

— Федьку!

Федько, хлопець років шіснадцяти, вийшов з ванькірчика і став за касу, а Соловина, закликавши руснаків, що очевидячки чекали на нього, подався з ними до ванькірчика й причинив за собою двері.

Я нічого не розумів. Мені не містилося в голові, щоб той Соловина, якого я досі звик бачити в товаристві провінціальної „золотої молоді“,

нишнього своєю бездоганно-модною оджею, коректністю та аристократичними звичками, цей урядовець з блискучою прищільстю та впливовими родинними зв'язками — опинивсь раптом на селі в ролі сільського крамаря!.. Я пригадав собі, що стрічався з ним і в іншому товаристві, де він держався крайніх поглядів та виставляв себе демократом. Він мені не подобався. Його погляди так слабо в'язалися з порожнім життям, його демократизм так трудно було припасувати до панських примх, занадто дорогої одяжі і т. и., що я просто не няв йому віри. Своїм демократизмом, лібералізмом та другими „измами“ він лиш прикрашав себе, як от чесучовим піджаком свою ставну постать, і так же легко, як чесучовий піджак, міг скинути й ті прикраси нематеріального характеру. Ніщо не захоплювало його глибоко; лиш одній фотографії віддавав він з дивним запалом, а його фотографічний апарат, справді дорогий і гарний, був його гордощами. Перед очима в мене встала його хата, закидана ванночками, кліше, об'єктивами, фотографіями наклеєними і в рурках... Згадалась мені та гарячкова енергія, з якою він робив екскурсії з своїм апаратом, вишукував гарні краєвиди, типичні обличчя.

І от цей блискучий панич розлучився з безжурним порожнім життям, проміняв свою кар'єру на становище сільського крамаря! Що привело його до цього стану? Фантазія, чи якісь нещасливі випадки загнали його у цю глушину? Я зацікавився.

Проминуло доброї півгодини, аж двері ванькірчика знов одчинилися й за селянами, що прощалися в хазяїном та про щось жваво гомоніли, з'явився Солонина.

— Вибачайте, що затримав вас... Ви куди йдете?

Я сказав.

— Знаєте що?—запропонував Солонина.— Вам певно обридло тіпатися на поштової тарайці, а ночувати таки доведеться де-небудь. Відправте свою пошту, та й підночіуйте в мене. Я такий радий вас бачити...

Я згодився.

Ми увійшли до ванькірчика, бідно вмебльованого двома тапчанами сільської роботи, ослончиками і великим столом, один кінець якого служив для писання, а другий призначався для всяких хазяйських потреб.

В кутку під стіною лежала купа нових книжок, зв'язаних шпагатом. Дякуючи педантичній охайності, хата вдавалась веселим затишним закутком.

Пови Солонина вештався по хаті, лагодячи до чаю, я уважно придивлявся до нього. Рішуче не можна було в цій бідно, хоч чисто зодягненій людині признати колишнього сальонового панича. Почати з того, що замість ситого задоволення і напускної пиhi на обличчі осів новий вираз—поваги і зваги. Сірі очі запали глибше, світились мислю. Він запустив бороду, а кривь розщибнену сорочку виглядали волохаті груди.

Я бачив в одчинене вікно, як він з відром побіг до криниці, а за хвилину порався вже в сінях, роздмухуючи самовар та тарабанячи бляшаним комінком.

Вскочивши по що-небудь до хати, він перепрашав мене:

— Вибачайте, що лишаю вас на самоті... у мене слуг немає,—я все сам.

— Що з вами, Солонина? Я вас не пізнаю.

— Хйба? А й справді я вже не той став!— осміхавсь він та знов біг у сіни.

За кілька хвилин самовар пихкав вже на столі, а мій хавайн, запевняючи, що дуже радий зашій стрічі, присував мені склянку чаю.

— Ви дуже змінились з того часу, як я вас бачив в-останнє,—почав я.—Я щось і апарату вашого не бачу.

— Ви пам'ятаєте той апарат?—радісно скрикнув він, і вогник блиснув йому в оці, але зараз погас.—Гарна була машина... Ото-ж той апарат і ставсь почасти причиною зміни в моєму житті...

Солонина енергично замішав чай, сьорбнув кілька разів і одсунув од себе склянку.

— Ви дивуетесь?... А воно так дійсно було, —от я вам зараз оповім... Ви певно пам'ятаєте мою пристрасть до фотографичних екскурсій? От і добре, пам'ятаєте, значить... Так ото одного разу довелось мені проїздити через невелике „руснацьке“ село. Вже самє село страх сподобалось мені—в садках, над струмком, з похиленими халупками перших осадчих, утікачів од панщини, з заможнішими дімками нащадків, що, оточивши халупки, розлізлись в балки по горах. Словом, жива історія зросту села. А до того й народ гарний, типичний: парубки, як молоді дубчаки, пишні й горді—йдуть повз пана й шапки не здіймають; дівчата—стрункі, як дикі кози; діди кремезні, заїудзовані; молодці—хоч води напийся... От сюди б забратися з апаратом! Привернув я до „громадської хати“, викликав старосту, хвалю йому народ.

— Нічого,—каже,—гарна гуцулія..

— Як гуцулія?

— Та то руснаки в других сел так драж-

нять нас, тим що діди наші повтікали од панів десь в Буковини, чи що... „Гуцулія п'яна не знає робити—іно їсти, пити та в коршмі сидіти“,—приспівують нам гицлі.

Я сказав старості, що незабаром приїду до них в такою машинкою, що нею патрети здимають, та й подавсь собі... За два тижні потому запрохав я ще одного аматора фотографії, поклав на бричку апарат і гайда до гуцулії в гостину...

Була неділя. Днина видалась чудова, тиха, тепла, яка буває лиш у маю. Коли ми під'їздили до села і я з гори глянув на різнобарвну юрму, якою захряс майдан коло коршми, серце мое—серце завзятого фотографа—жвавіше затріпалось у грудях. Наш візник-молдуван викнув на коні й пустив їх з гори що-духу. Ми вскочили в село з розгону, серед гуркотні коліс та куряви промчались проз музики, проз коршму і стали під вербами край дороги. Вийняв я з брички апарат, поставив на прилажений товаришем триніжок і тільки нап'явся чорним сукном, аби навести на танцююче коло об'єктив, як серед танцюючих зробивсь якийсь рух, якесь сум'яття; дівчата кинули парубків, збились у купу, а відтак з страшним криком у ростіч.. Ми бачили, як вони скакали через плоти, з якимсь диким жахом неслись через городи по грядках, вибігали за село на лани і там нивли поміж високою кукурудзою... Музики раптом увірвали. Парубки під коршмою глухо загомоніли... Ми нічого не розуміли. Ми лиш бачили, що юрма сунеться в наш бік. Намсамперед обступили нас баби. Вони мовчали, але в їх поглядах, звернених на нас, було стільки злости, стільки ненависти, що нам аж ніяково зробилось.

— Що таке сталося? чого дівчата повтікали?—поспитав я.

— Га! хіба я не казала!—прискочила до нас одна баба і вдарила кулаком об кулак.— Хіба ж я не казала вам, матінки мої! Приїхали від чорного царя, бодай би ся стік оден з другим, щоб запроторити в неволю наших дівчат, та ще ся питає, чого дівчата повтікали... А все зле та немудре на вашу голову!..

Бабі не дали скінчити. Її слова були тою краплиною, що перевершає повний ущерть келих. Жінота загула, як злива, як рій роздратованих шершнів. Зчинився врешті гвалт, на тлі якого чутно було з одного боку плач, з другого лайки й прокльони. Тут же за нами сиділа долі якась розчпнена жінка і хлипала:

— Два тижні, кумоньки мої, голосить моя Домаха... що-дня, що-дня... Цить, дурна, кажу їй, а вона: „повішуся, утоплюся, каже! Вже май¹⁾! дучче мені не животіти, як під чорного царя йти“... Цить, дурна, кажу їй, а вона...

— Ти чого став, як свиня перед гарбузом?—гукала друга на чоловіка.—Чом не возьмеш ломаку та не потрощиш їм тоту машину, що вони нею людей калічуть! Чи й ти під чорного царя схотів?...

Що за чортовиння?... Чорний царь... машина, що людей калічить... Нічого не розумію, хоч забий. Вилловлюючи однак з нескazanого гвалту окремі слова, я якось вияснив собі, хоч не зовсім добре, що про нас, може дякуючи неясній звістці про наш приїзд од старости, склалась легенда: нас приймають за послів од якогось

¹⁾ Руснаки перейняли від молдуван, між иншим, слово „май“—більше і радо вживають його для порівнюючого ступеня.

чорного царя, що припоручив нам „впобити патрети“ в дівчат, а потому прийдуть другі й половлять тих, що до вподоби чорному цареві. Друга версія твердила, що ми анцихристи і машиною калічимо людей... Злість мене просто взяла. Почав я пояснити бабам, по що я приїхав і що то за машина, але де там! Не ймуть віри, все своє плещуть, ще більший шарварок ізняли...

— Тьфу на вас, дурні баби!—кажу врешті,— може ваші чоловіки розумніші.—Та за свій апарат, та до чоловіків. Але тільки мій треногий друг зробив зо мною кілька ступенів у сторону чоловіків, що мовчки стояли осторонь—гей, як не шарахне від нього моя „Гуцулія“, немов од чорта...

Що тут діяти в світі божому? Вже я й об'єктив знімав, і апарат розбірав, показував, що він не стріляє, як запевняли баби—ніщо не помогло. Ніхто навіть не підходив ближче: усі в страхом, з неймовірою стежили за кожним моїм рухом, боячись якоїсь несподіванки. А баби все під'юджують, все наштирують:

— Ото нам батьки! Ото нам парубки красні! Коби їм з-перед носа вхопили дочок і дівчат— вони б лиш дивились, роззявивши рота, на того...

Чоловіки спершу лиш вороже позирали на нас, та де далі й між ними здіймався гармидер. Якийсь дід в одному шматті, розхристаний, без шапки, почав лаяти й клясти панів. І Господи! чого тільки він не бажав панам, як тільки не вляв їх! Коли б хоч десята частина з його бажань здійснилась, земля б стала вільною від панів, ба й сама пам'ять про них щезла б на віки вічні. Юрма серед реготу й кепкування підхопила дідові лайки—і пішло! Я не буду переказувати вам тих лайок, та й не зможу. Ска-

жу тільки, що лаялись страшенно: опріч українських, руснаки попереїмали молдуванські лайки, ці ж останні, пройшовши крізь фільтр української вигадливості, стали гнучкішими, дошкульнішими; тут кляли й матіркували у все, в що хочете: в хрест, віру, Богородицю, душу, ворота і навіть свічку... Таку експресію смакування і спирт у лайках знайдете хіба у італійських лязаропі.

Наше становище робилось неприємним. Юрма де-далі напмповувалась власними вигадками, де-далі розпалювалась: Я хотів звернутися до староста, що приваймні знав мене, та на лихо староста поїхав у город на ярмарок.

Та от, на наше щастя чи нещастя, з юрми вийшов якийсь огрядний чоловік, сміливо підступивсь до нас, оглянув на всі боки апарат, обмацав його і, заохочений нами, попрохав „вбити“ з його патрета.

Ну, хвала Богові, одітхнули ми: ачей не пропаде марне наша екскурсія.

— Знаєте що, чоловіче? — кажу, — підмовте-но кілька розумніших парубків, то вже разом зфотографуємо вас.

— А добре! — каже, та й пішов поміж народ.

Звістка про наш замір „вбити патрета“ з парубків блискавкою ровлетілась по майдані серед збуреного натовгу; всіх разом осяла одна думка: чорному цареві треба до війська гарних хлопців і ми, посланці того царя, за тим власне й приїхали у село з проклятою коробкою. До нашого чоловічка прискочила його жінка і з голосінням потягла в юрму. Баби зняли лемент, як по покійнику, чоловіки грізно вагули. З коршми вибігли п'яні парубки, кинулись до плотів, витягли кілля і до нас...

— Бий їх!.. Луни по голові! Трощи чортову треногу коробку! Не дїждуть бачити нас під чорним царем!

Нас оточили зо всіх боків, стїснули. Червона, роз'юшена жінота верещала над нами, сікалась до нас з дрючками. Прудка гутїрка „Гуцулії“ злилась в один безладній гук, в одно безконечне „май-май-май!“ Я вхопив у обійми апарат і тим урятував його від неминучого загину: здоровий кіл, що націлився в нього, мигнув мені лиш перед очима і гупнув по землі.. Мій компаньон, наляканий до смерти, вхопив чорне сукно і підняв його високо над головою, мов короков.

— Гвалт!—кричав він в нестямі,—рятуйте!

Хто його зна, чим скінчилась би ця історія, коли б наш візник молдуван, побачивши нашу скруту, не пробився кїньми крїзь тїсь. Ми скочили на бричку, молдуван затяв коні, але ще не кїнець на тому. Парубки за нами.

— Перекидай воза... перекидай воза... май борше, бре... май борше!—заохочували їх з юрми.

Кїлька здорових хлопів прискочило до брички, підважили васаг і були б напевно перекинули, коли б налякані коні не шарпнули враз брички й не помчали нас на гору з такою прудкістю, з якою ми спускались з гори. Ми летїли, аж дух захоплювало, а за нами навздогін з свистом, реготом і войком гнались парубки, погрожуючи кулаками...

Солонина відсапнув, провів рукою по чолі, немов хотїв зігнати звідти хмарку неприємних згадок, і випив духом склянку холодного чаю.

— Цїлу дорогу я лютував. Темний, дикий, безглуздий народ! Через якусь дурну вигадку,

якусь нісенітну легенду він ладен був розбити мені дорогий апарат, скалічити або й позбавити мене життя.. Та пишна, ставна „Гуцулія“ здавалась мені тоді гніздом розбійників, яким місце в тюрмі, а не на волі... Я даявся, та не міг з лайками викинути злість, що клекотіла у мене в середині. Вже дома я трохи заспокоївся, але ніч мав неспокійну. Тяжкі сні, перериваючи сон, чергувалися з прикрими споминами, з якимсь глухим несвідомим почуттям, що здійснювалось десь з глибини й турбувало мене. На другий день мені було недобре. Щось мулило на серці. Надаремно намагавсь я розважити себе в гостях та на забаві. Як пішов, так і повертав сумний, роздратований. Що за мара? Невже ота нещасна пригода, що могла б скінчитися гірше, ніж скінчилася, так сколотила мій спокій? Я сердивсь, нарікав себе мавуном, лемішкою—ні, не помагає. Я втратив сон, апетит, в моє життя влізло щось, з чим ніяк не могла впоратись моя звичайна урівноваженість. Я перестав виходити між люде, нікого не приймав, я зачинавсь у хаті з своїм неспокоєм, з своїми думками. Але той темний, дикий народ, проклятий мною, і тут не давав мені спокою. Пам'ять уперто малювала недавню пригоду, а думки, як роздратовані оси, напосілись на мою голову... Я думав: поруч живуть люде—одні безпомічні, здичілі в темноті, другі освічені, узброєні в знаття—і не злучаються, не еднаються, мов би Бог зна які кордони розлучали їх. Це мене вражало. Світло стоїть поруч в темрявою і не розгонить мороку. На віщо таке світло? Що воно варт? Згадались мені кращі люде, яких-но я знав; згадалось, як на збірках одnodумців манифестували вони свою любов до

народу (пам'ятаєте мої примови? мені й досі соромно за них)—і я побачив, що в тих людей, часто-густо щирих, не стає чогось, не стає властиво зваги взяти розбрат з життям у привілейованих клас і, замість великих слів, робити хоч мале, та справді пожиточне діло... Оглянувся я й на власне життя—сите, безжурне, порожнє. Що воно мені дало? Чи мав я хоч одну чисту радість, чи хоч раз почув задоволення од сповнення кращих людських обов'язків, хоч пальцем, наприклад, кивнув для того, аби в тій темній безодні, що педавно мало не поглинула мене, хоч трохи розвиднилось? Всі ці думки не нові були для мене. Скільки раз я красно вигодушував їх на вібраннях! Але ніколи досі ті думки не чіпали мене глибоко, та й ніколи не відносив я їх до власної особи. Аж тепер, під свіжим вражінням недавньої пригоди, я чув, як щемить моє серце, не маючи відповіді на певучі питання, як мучать мене ті думки. Все те, з чим раніш годився лиш розум, але не приймала ослаблена воля, не пускали до серця егоїстичні побудки—все те з непереможною силою встало перед мене і прикликала сумління до відповіді. Годі вам розказувати детально про боротьбу, яку я зчинив з собою, з своїми звичками, застарілими поглядами—скучно воно буде, та й ви сами і так все це найкраще зрозумієте... Доволі що я, худий і похмурий, ледве плентавсь по світі. Знайомі розпитували, чи не слабкий я? А я й справді був слабкий од зворушених думок, розбудженого сумління, од порожнечі життя. І дивна річ! Відтоді я зненавидів свій апарат, наче він був винуватцем моїх мук... Я зібрав усі фотографічні причащади, скинув їх жужмом у куток біля апарату і на-

крив усе чорним сукном. Сумний, у жалобі, по-зирає на мене в кутка мій колишній приятель, але мені було не до нього...

І знаєте, чим скінчився перший акт моєї драми? Гомеричною гульнею!.. За два місяці я стільки випив усяких трунків, що другому стало б на ціле життя... Два місяці п'яний туман розпірав мені голову, а на серці як нудно, так нудно... Треба мати залізний організм, як у мене, аби витримати хоч два місяці такого життя...—Ото ж тіло витримало, та не витримав збунтований дух... Я не залив червака, що точив мене безупинно, тра було якось инше рятуватись...

І от одної безсонної ночі я зваживсь...

Я кинув службу, продав свій апарат, дорогу панську одіж, склав якусь конійчину і рушив на село, тільки вже не послом від чорного царя, а від царя ясного, що йому на ймення світло знаття і любови.

Вас дивує, чого я став крамарем, а не пішов учителювати або писарювати... Так, бачите, зручніше. Тут я почувуюся вільним, незалежним, не знаю над собою жадного контролю, ніхто не втручається в моє приватне життя... Навіть ясне око пана станового не зупиняється на такій маленькій особі, як сільський крамарь, а маленькій особі, тим часом, уже хоч би через її незначність, легше наблизитись до селянина, легше вплинути на нього, робити діло...

— Тільки чи багато зробить одна людина?— додав Солонина по хвильовій задумі.

Вечір непомітно минув. Крізь одчинене вікно дивилась на нас чорна ніч, на світло лампи летіла роєм нетля і билась крилами об скло, самовар тихо виводив останню пісню, а ми ще

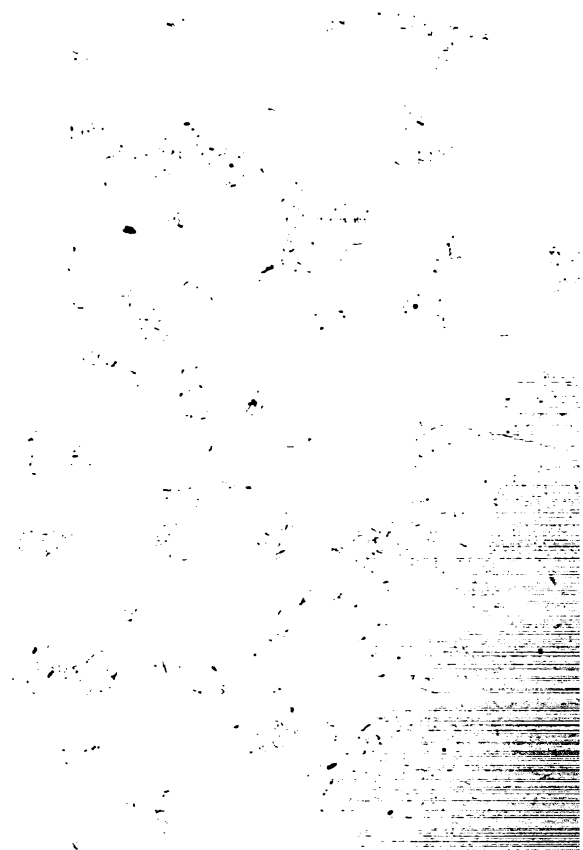
довго, до пізньої доби, вели бесіду в бідно вмебльованій кімнатці серед глухого руснацького села.

З вірою, з запалом неофіта розгортав передо мною Солонина план своєї діяльності на селі, діливсь зо мною своїми спостереженнями, своїми radoцями й смутком, а я слухав і чув, як спочиває мое серце, як мені хочеться разом з ним і вірити, і надіятись.

Пізно ми обляглись тої ночі, а другої днини, лиш сонце встало й туман заграв через гору, а чорногузи по стріхах, витягшись на одній нозі, одностайним клекотанням вітали ранішнє сонце, я покидав руснацьке село, розбуджене до праці чудовим літнім поранком.

Січень, 1897.
Віпниця.

ВІДЬМА

ВІДЬМА.

Образок.

Тітка*—Прохіра вскочила в хату Йона Броски—сусіда свого з таким поспіхом, якого він ніколи не сподівався від цієї поважної особи. З блілого Прохіриноного обличчя, з прудких рухів її ситого тіла, од яких великі, обвислі перса помітно тріпотали під тонкою міщанською курточкою, а чорна хустка злітала з голови на бік, особливо ж в її голих набряклих ніг, не прикритих, як звичайно, панчохами, Йон доміркувався, що сталося щось незвичайне. Не встиг Йон взирнутися в свою Маріццю, зігнутою над вечерею в печі (а він завжди це робив у непевних випадках), як Прохіра скрикнула: „Валев!“ і задихана, засапана впала на лаву.

— Що таке?—в один голос обізвалися хавяї.

— Валев!..—могла тільки видобути в грудей Прохіра.

— Та що з вами, „матуша“ Прохіра!—прискочила до неї Маріцця, покинувши свої горшки.

— Відьму бачила!—випустила бомбу „матуша“.

Ця звістка зробила сенсацію. Довге обличчя Йонове стало ще довшим, у чорних очах Маріциних блиснув огник.

— Що? Як? Коли?

Прохіра відсапувалась.

З безперестанними охами, сапанням та умліванням Прохіра розказувала. Вона почала від Адама. Вона в тисячами подробиць оповідала їм те, що вони вже добре знали од неї: описувала їм свою корову, чорну, з білими латками на спині й морді, чисту, з великим, як куфа, вим'ям. Вона подала докладні відомости про її годівлю, норови, скількість удою та якість молока і, заохочена пильною увагою слухачів, пустилась оповідати про родинні відносини тих панів, яким продавала молоко. І от! Від якогось часу корова схудла, не дає молока, не підпускає навіть до себе. Не помогла ні свячена вода, ні підкурювання, ніщо. Коли покликали знахорку, вона шепнула одне лиш слово: відьма! Ба-ба-ба! Прохіра й сама це знала. Що-вечера вона помічала, як до хлівця, де ночує корова, щось біле, немов тінь яка, отак: шусть—і щевло в хлівку. А от нині..

Тут Прохіра замовкла, в таємничим видом обвела очима хату і зупинила їх на хазяях.

Ті горіли з нетерплячки.

Витягнене обличчя Йонове й искорки цікавості в чорних Маріцидних очах задоволювали її.

— Нині за всякою хатньою роботою опінилась я дойти корову. Вже сонце сідає, а я тільки йду з дійницею... Йду, та ще й думаю собі: хоч вечірнього молока не дала відьмі. Коли ж це—пхнула я дійницею двері у хлівок, аж звідти як не вискочить біла сучка, та мені між ноги... Вале! Я так і обімліла. Відьма, це ж вона—відьма! Скипіло мое серце. Ви ж знаєте, яке у мене серце... Уб'ю кляту, або вб'ю або сама загину. Стиснула міцно дійницю—та за нею. Вона в двора—я за нею. Вона по-під

тином смик сюди, смик туди—я за нею. Плигнула через ривчак, у город Митрохи—я за нею. Дух з мене випірає, капці погубила, та от-от дожену. Женемо просто на ваш виноград. Добігли до тину, а вона хвіст під себе, осіла на задні ноги, та й плиг через тин... а я тоді зверху дійницею, так і поперла. Ну, тепер амінь... Глянула через тин, а її, мої сусідоньки, і слід пропав, здиміла. Тільки моя дійниця висить на кущі, а коло нього стоїть ваша Параскіца...

— Наша Параскіца? — скрикнули разом хазяї.

— Еге, ваша Параскіца... волосся розкуйовджене, листя винограду в косах... витріщила на мене очі, аж мене мороз вхопив за плечі. Валев, ще й досі не одійду від жаху...

Прохіра замовкла. Вона лиш відсапуваласьь.

Мовчали і Йон з Маріццою. Усім стало ніяково, немов над усіма звисла якась невиповідима думка, щось таке, чого не можна назвати, бо не воно само, а лиш неясна тінь його мигнула в цей мент.

Йон дивився розгубленим поглядом, на Маріцциному обличчю блукав якийсь загадковий усміх.

Потому всі разом заговорили. Пригадували прикмети, в яких можна пізнати відьму, перебірали всі способи на неї, оповідали пригоди—свої й чужі,—в яких фігурували відьми та всяка нечисть, давали Прохірі ради. Маріцца розходилась. Вона зняла руки вгору і клялася, що будши на місці Прохіриному, знайшла б таки відьму, хоч би довелось головою наложити.

Прохіра значно заспокоїлась, говорила голосно і авторитетно, хоч часом і помітно було, що їй щось мучило, щось прохалося на верх і, невимовлене, мусіло ховатися за прикушеним язиком. Було вже не рано. Прохіра глянула на свої голі, без панчіх і капців, ноги і, звертаючи на них увагу хаваяїв, захапалась: їй треба ще забігти до Митрохи, на городі якого вона загубила свої капці, та попрохати, щоб їх завтра вранці знайшли, бо вона вже не матиме часу, треба удосвіта вирушати на ярмарок до Кишинева. Броски теж збираються на ярмарок, вона чула, то ж до побачення.

Як тільки Прохіра за двері, Маріцца стала перед Йоном і пильно видивилась на нього. Йон звонпив під поглядом жінки, якої він боявся.

— Ти чого на мене видивилась?

— Чого я видивилась?.. Ти піди он краще та подивись, що твоя доня робить на винограднику!.. Отой виродок у печінках мені сидить... Аби ти тільки в хати, вже й її тинь пропала. Бабляється десь на вгороді, поміж бур'янами, або товчеться на винограднику день і ніч... Всю роботу хатню на мене скинула. А скажи їй що, то так на тебе подивиться своїми сліпаками, що аж страх бере за плече... Той одлюдов колись отруїть мене, побачиш... будеш мати комісію в хаті... З людьми й словечка не промовить, а перед батьком ровпускає язика, побріхує... Мачуха така й сяка, вино п'є, в корчмі гуляє.

— Та ні, вона нічого не каже на тебе...

— Знаю, знаю—покриваєш кров свою... Вже коли б вона була людина, то й поводитимась би по-людськи. А то люде до церкви, а вона куди? Поміж бур'ян, або у виноград з собаками тов-

четься? Чи бачив ти її коли в церкві... Скажи: бачив? А що вона робить ночами на винограднику? Кажи мені: що вона робить там?

Йон мовчав та вліпав очима, бо не знав, що робить Параскіца на винограднику. Але те, що він не мав щò одповісти жінці—розлютило його. В його полових очах мигнула немов іскорка, коли він гримнув на жінку:

— „Ла драку!..“¹⁾ Ти, а не я повинна знати, що робить по ночах дівка!... Ти хоч не рідна мати, мачуха, а ти мусиш додивлятися за нею, „о сут драку!“²⁾

Плохий Йон так здивував Маріццу несподіваним протестом, що вона лиш розплющила свої чорні очі й кричала:

— Сади, сади чортами, бо й без тебе не заведеться чортovinня в хаті...

Забута вечерея обізувалась у печі. Гаряча Маріцца кинулась до неї і тут тільки Йон побачив, що непереливки. Незвісно, хто кому піддавав жару: піч Маріцці, чи вона печі: досить, що коло комина все кипіло, все тріщало, ламалось і бухало полум'ям, немов там на життя й смерть билась розпечені дравони.

Йон як стій кинувсь із хати. Тут він набив люльку, сів на призьбу і на цілі груди дихнув холодним нічним повітрям. Місяць тільки що вилавив з-за старої чорної шопи. Волоські горіхи, акації та жерделі видали на двір і захату довгі чорні тіні, переткані срібним промінням. На селі де-не-де червоно світились вікна, а за селом, в тіні зубчастих горбів, тяглися чорною стрічкою виноградники. На вулиці хтось голосно гомонів і сміявся.

¹⁾ До чорта.

²⁾ Сто чортів.

Йонові було досадно. Він пихкав свою люльку і все думав, що жінка несправедлива до Параскіци. Звичайно, мачуха. Він згадував свій город і виноградник, той лад, який завела там Параскіца власними руками.., адже ні Маріцца, ні він і пальцем не приторкнулися ні до чого, все бідна дівчина сама доробила. Роботяща, тиха дівка. От тільки чудна якась... Чом вона хати не держиться? Чого раз-у-раз ховається десь од людей?... Йонові враз ясно уявився сцена, як її описувала матуша-Прохіра: біла сучка скаче в його виноградник, на неї зверху летить дійниця, потому все чезне: дійниця висить на кущі, а коло неї стоїть Параскіца, з виноградним листом у косах, і чудно дивиться на Прохіру.

Йон аж заюрзався по призьбі. Що вона там робить на винограднику? Чого людей полохає? Він поспішно, з нетерпливістю в руках встав в призьби, подався за причілок, звідки видно було його виноградник і, приклавши долоні до уст, щоб не розгубився голос, гукнув:

— Параскіце ме-ей!

Те „ме-ей“ вийшло особливо гучно й соковите; полетівши по дорозі до виноградника, воно вдарило об стіну волоських горіхів, одбилось і прилетіло знов до Йона. Йон постояв ще трохи і, не дочекавшись ні Параскіци, ні відповіді від неї, махнув рукою й подався до сіней, де вже Маріцца поставила вечерю.

Йон довго не міг заснути, лежачи в Маріццю в сінях. Він все чогось чекав, немов усе прислухався, його дратував смачний храп і сон Маріцци. Нарешті вже коло півночі йому почулося тихе ступання босих ніг та шаркання по призьбі. То Параскіца певно облягається,

вернувши з виноградника. Тоді Йон повіхнув, перехрестив рота й заснув.

Удосвіта Броски зібрались на ярмарок. Параскіца давно вже встала та поралась коло драбини. Вона очевидячки уникала мачухи. Коли ж їй довелось стрітися з нею, то вона дістала від Маріцци такий повний зненависти погляд, що аж жажнулася та прожогом вискочила з хати. Йон кілька раз поривався щось сказати Параскіці, та все у нього якось не виходило. Аж на самому відході, намагаючись зробити яв найсуворіше обличчя, він гукнув на дочку.

— А гляди мені, сиди в хаті та не вештайся бо-зна де по садвах, бо... бо...—решту він скінчив майже за ворітьми. та дівчина того не чула.

Параскіца лишилась сама в оселі.

Вона швидко упоралась з хавяйством, поприбирала в хаті, поснідала вчорайшим малаєм і, пам'ятаючи батьківський наказ, лишилась у хаті. Проходячи повз маленьке, вмазане в стіну дзеркальце, Параскіца не витримала, щоб не глянути в нього, хоч знала, що опріч горя, воно нічого не дасть їй.

Параскіца була негарна і через те, на її думку, нещасна. Її низький зріст, її стан і «жлувтон», короткий і грубий, вічно порепані од чорної роботи руки, а особливо обличчя—доводили її до розпуки. Скільки раз заглянула вона в своє дзеркальце, стільки раз в глибини її дівочого серця зринав ревний жаль на власну бридоту, і руки мимохіть здіймались до обличчя та розгладжували дрібненькі зморшки, що мов легким павутинням заснували її тварь. Та дарма! Шкура на обличчі не розгладжува-

лась, а лиш натерті місця червоніли, і з дзеркальця виглядало таке ж саме погане обличчя, з непомірно довгим носом, кислими устами та червоними, тільки що натертими, плямами. Досяда закипала на серці в Параскіці і пекучими слівми спадала з сірих, олив'яних, отаких саме як ті олив'яні ложки, що лежать у мисниці, очей. Бунт!... Ота сама Параскіца, тиха, повірлива, сумирна—починала бунтуватись кожним своїм фібром проти невірної долі, що так її скривдила; здіплювала зуби, зсувала брови і, розпучливим рухом шарпнувши за коси, важкими хвилями видала їх на нервово тремтячі від плачу плечі. Ну, що їй з тих густих, соболиних брів, що зрослись до купи та високо знялись над очима, як два орлячі крила у вільному розмаху? Сова, чиста сова! На віщо їй ті розкішні довгі коси, пиха й гордість дівоча, миті, чесані й плекані з таємними дівочими надіями; коли ті коси ані трохи не скрашали молодого, а проте, як старе, зморщеного обличчя.

Часто, внесилена муками безпомічної розпуки, з мокрим од слів обличчям, з розпущеними косами, німіла Параскіца десь в кутку на лаві. Потиху, непомітно, на місце розтопленого слівми жалю, прилітали солодкі, цілющі мрії. Вона, як царівна-жаба в казці, скидала з себе бридку шкуру і з'являлась у всій пишноті молодої краси,—висока, струнка, в білим як крейда чолом, з ясними мов зорі очима, щаслива, повна протилежність дійсності. В її серце, як сильна вода, хвилями било кохання і все для нього, для найкращого парубка на селі... Джов... заздрі погляди подруг... стискання рук... тихі, темні ночі, повні чарів кохання, поцілунків, солодкої млости і щастя без краю...

Параскіца могла доўго отак просиджувати, упываючыся солодкімі, барвістымі мрыямі, але доволі было, щоб око Ї впало на маленьке, вмазане в стіну дзеркальце — і всі Ї мрії, все шастыя Ї шезало, мов дым. Звідти дививсь на неі брыдкій вид, Ї образ, якіі—вона певна была в тому—лишывсь там пїд блискучым скляным поверхом, щоб вїчно нагадувати їй про Ї недолю, опушченнїсть, самотнїсть...

Дві відраді вона мала в жыттю й обидві відняла їй Ї шербата доля: перша відрада, то Ї рїдна мати, така добра і кохаюча: на саму згадку про Ї образ, неясно вурїнаючыі з мїнувшыны. слўовы капалы з Параскїцыных очей. Вона вмерла, а Ї мїсце заступыла Марїцца. Друга радїсть... Ні, Параскїца не може згадати Ї, бо Ї шось пече коло шерця, шось пїдступае до горла й душыть. Ой, як-важко было ровбыты і роввїаты дївочї мрїї, так доўго плеканї й пещенї в самотньому шерцю...

А на шчо было їй брыдкїй, убогїй зводты очї на нього, першого в селї „орлыкева“, гарного, як молодой мїсяць на небї? Руда, гыдка яшїрка закохалася в сонце. Так яшїрка шчаслывїша за неї: вона вылїзе на сонечко і воно пестыть їй, обїймае швоїмы парусамы. А очї Ї сонечка—Тодораки, нїколы в ласкою не спочынуть на нїй. Всю їхню красу й тепло забрала ота... мачуха Марїцца. З того менту, як вона побачыла їх разом, кров захолола в Ї жылах, шерце стало крїжыною і холодне, пекучо-холодне, б'еться в грудях і болыть і ныве й не дае супокою.

З того часу вона шче бїльшє почула швою самотнїсть на шцьому швїтї, де водяться такї гады, як Ї мачуха. Вона без жалю покынула

товариство дівчат та парубків, де була останньою, дякуючи своїй бридоті, одмовилась од музик, „кляк“ та вулиць, навіть хати власної одцуралася, де вона раз-у-раз почувала на собі мачушине око; в оці було стільки лихої втіхи, зневаги та видимої вненависти, що Параскіца терпла вся, холола і в живім почутті власної вини, маліла до розмірів сірої пилянки.

Єдиним місцем, де вона почувала себе спокійною — був батьківський виноградник, німий свідок її мрій, мук та жалів. Вона покохала те море кучерявої зелені під блакитним шатром в його захистками, холодком, самотністю. Вона поклала стільки сили, стільки праці в цей клаптик землі, вона власними руками виплекала оті роскішні, яро-зелені куці з тоненькими вусиками та гронами ягід під лапатим листям. То були вірні, незрадливі приятелі, серед яких душа її спочивала од усіх кривд світа. Там їй сходив день, там стрічала й ніч її.

І от тепер її батько, якого вона любила за добрість та жалувала за кривди, які чинила йому Маріцца, наказав їй не ходити на виноградник. Чому? Параскіца не розуміла.

Вона сиділа оце, слухняна, в хаті й нудилась без роботи. День уже звернув в полудня. Сонце нестерпуче пекло крізь вікна, в хаті було тихо, лиш мухи роєм літали під стелею та докучали дівчині. Вона вийшла на подвір'я. З майдану долітали до її вуха згуки жвавої болгаряски, причепурені дівчата купками прямували вулицею на „джок“. Параскіца влізла в кошиницю, яку замість кукурудзи на половину виновняли качани, і примостилась на самому вершечку. Вона висунула голову крізь широку шпину поміж ділинами, і глянула на вулицю.

Саме коло кошниці проходило кілька знайомих дівчат, котрі, замість привітатися до неї, жажнулись і показуючи на неї пальцями та з криком „вона“! „вона“! побігли далі, лопотячи епідницями та здіймаючи куряву. Параскіца нічого не зрозуміла. Вона навіть озирнулася навкруги, думаючи, чи нема кого коло неї, та гадаючи, що ту сцену викликала не вона, а хтось другий... якого вона не бачить. Але нікого, окрім її, не було. Зацікавлена, вона висунула голову на вулицю і глянула за дівчатами. Звідти надходила баба Аніка з своїми внучатами. Параскіца зраділа. Та баба завжди виявляла до неї свою прихильність. Та на цей раз, на диво Параскіці, порівнявшись з нею, загадково якось вирнула на неї, пригорнула до себе внучат, мов захищаючи від кого, і минула її, не привітавшись навіть. Параскіца нічого не тямилася. Що це нині сталося з людьми, що якісь такі незвичайні з нею? Це так заболіло її, чуїну на всяку образу, що вона зарилася в значани і так в гірких думках пролежала до вечера.

Вже сонце сідало, коли Параскіца згадала, що пора варити вечерю, бо незабаром батько з мачухою повернуть з ярмарку.

Броски повертали в ярмарку зараня. Чутка про те, що матуша-Прохіра виявила відьму, і щ відьма та ніхто инший, як дочка Броскова— Параскіца, розійшлась поміж усіма „магазініями“ Йоновими. На ярмарку ходило вже кілька версій вчорашньої події— Параскіца фігурувала як родима відьма—і коли одна з них дійшла до Йона, він так обурился, що полаявся та мало не побився з сусідом, який поприятельськи остеріг його перед родинним лихом.

Згодом, правда, запили в корчмі, але при тім Йон такого наслухався про свою дочку, що в його забобонній голові разом повстали згадки про чудне, незрозуміле для нього, поводження дочки та стурбували й налякали його.

Хто його зна! Адже ходить лихо по людях... Він ніколи не сумнівався в істнуванні відьом на світі і тепер мороз хапав його за плечі од одної думки, що його рідна донька—відьма.

Маріцця своїми загадковими усміхами та сумним хитанням голови, з яких можна було доміркуватися, що вона давно все знає, та мовчить, ще більше непокоїла. Забобонний страх прокинувся в йому, уява, підсичена темнотою, творила й підсувала всякі страшні образи. Він вонче мусить запевнитися: чи носить Параскіца хрестик на шиї, бо відьма хреста боїться і не почепить його на шию. Маріцця згоджувалась в Йоном.

Як тільки Броски вступили в хату, Параскіца зробилась неспокійною та наче шукала нагоди втекти звідти. Але Йонові так сильно було заспокоїтись, що він звелів їй лишитися. Параскіца не звикла, щоб батько звертав на неї увагу—і лише видивилась на нього, зачудована. Ще більше здивувало її, коли вона побачила, як мачуха приступила до печі, і крадькома, але так, щоб усі бачили, перехрестила горщик з мамалиґою.

Йон звелів Параскіці розцібнути сорочку на грудях. Налякана дівчина вхопилась рукою за те місце, де сорочка розцібалася, і стояла, мов скам'яніла, видивившись на батька великими очима.

Йона взяла злість. Ось вона, та відьма! Почула небезпеку!

— Розщібай, зараз, кажу!—grimнув він.

Параскіца затремтіла і, залякана, почала розщібуватись... Це їй ніяк не давалось, гудзик заплутався в петельці, руки тремтіли. Врешті, сорочка якомсь розщібнулась і з-під неї показались жовтуваті перса, а між ними, на чорній мотузочці, невеличкий срібний хрестик.

Йон взяв у руку хрестик, подержав його, потер між пальцями і показав Маріцці. Та глянула од печі, похитала головою і нічого не промовила.

Йонові наче камінь з грудей спав. Легше якомсь зробилось на серці, хоч равом з тим соромно перед дочкою. Та все ще стояла на одному місці розхрістана, здивована й несміла.

— Закрий... Закрий перса! Та держись мені хати, не блукай по ночах!

Параскіца зашарилась вся. Сором гарячою хвилиєю залляв її лице. Вона затулила рукою голі перса і прожогом вискочила в сіни.

Йон зсирнувся з жінкою. Та, з засвоєним в останні часи загадковим виглядом, здвигнула плечима. Потому, несподівано для Йона, пискливим голосом почала жалітися на брехні людські. Може, дівчина нічого не винна, а на неї таке зводять. Правда, чудна вона, нелюдима—та вже й такого не може бути, про яке розказують люди. Глуха Маріора влялася й божилася, що бачила Параскіцу на журавлі од колодязя: стояла вночі проти місяця і все щось наче сіяла на землю. А Іордохі Карабуш жалівся, що щось йому зав'язало ликом ворота і зараз після того коняки заслабли,—вже нічого діло, каже, як Параскіцине. Наслухалась вона на ярмарку, аж сорому наїлася. А все певно брехні, поговори людські.

На скільки Йон чудувався, що Маріцца обороняла нелюбиму пасербицю, на стільки пригнітило його те, що люди оповідають про Параскіцу. Але той хрест, що він бачив на власні очі? Відьма хреста не носить. А може то мана була—не хрест? Йон не відав, що думати, та не міг заспокоїтись.

Для Параскіци настав чудний і разом з тим важкий час. Усе одмінилося для неї, все стало загадковим, незрозумілим.

Батько очевидячки стежив за нею. Куди б вона не повернулася, скрізь вона чула на собі пильний погляд батькового ока. Маріцца рішучо перемінилася в відносинах до неї. Вона тепер так лагідно й солодко обзивалася до неї, особливо при батькові, хоч при тім ніколи не забувала крадькома, але так, що Параскіца завжди помічала, хрестити все, за що Параскіца бралася. Вона хрестила глечик з водою, з якого дівчина пила, хрестила піч, коли до неї приступала Параскіца, навіть курей, яким та давала їсти. Це все так бентежило Параскіцу, що вона не витримала і знов почала пропадати на винограднику.

Однак і на винограднику не могла вона знайти вже колишньої самотності. Часто, коли вона, ватоплена в задуму, сиділа під кущем, згорнувши руки, до вуха її долітав якийсь шепіт. Озираючись, вона часто стрічалася з горючими цікавістю очима, що дивились на неї з-за розсунутих кущів. Її вистерігали, підглядали, шептались при ній. Чого? Вона не розуміла. Вона лиш згадувала, як в останні часи всі тікали від неї, знехотя відповідали на привітання, або й зовсім не відповідали, тикали на неї пальцями, поглядаючи скося лихим

поглядом. Що воно все має значити? Чого од неї хотять, що вона заподіяла людям лихого? Хіба вона заважає кому тим, що не гарна, що бідна, скривджена?..

Живий жаль брав дівчину за серце, рясними слізьми обливала вона не тільки лице, а й лапатий виноградний лист, що так пестливо обіймав її в улюбленій криївці на винограднику.

Врешті—сталося. Це було так: ні Йона, ні Маріцци не було вдома. Параскіца, користуючись з того, вхопила куфи на коромисло і побігла по воду до криниці. Криниця була на майдані. Як тільки діти, що гралися на майдані, заглянули Параскіцу,—вони в один мент розсипалися в різні сторони та поховалися за ліси, звідки визирали на Параскіцу дитячі їхні оченята. Біля колодязя стрибали лиш горобці, покльовуючи щось під цямриною, і те, що вони не розбіглися од переляку, так зворушило її, що вона видобула з кишені якісь кришки та посипала їм. Її тішило, як горобці заметушилися, навперейми видираючи один від одного крихти.

Поки горобці дерлись з-за округин, Параскіца набрала води й скинула коромисло на плечі. В той мент з-за ліси щось влучило її грудкою межі плечі. Параскіца скрикнула та озирнулась. З-за ліс посипались на неї грудки, камінці та порох.

— Шедз бінешар!—спалахнула Параскіца і посварилася рукою.

Дітям немов тільки цього й треба було: а галасом, тюканням та свистом вони повискакували з своїх криївок і обпали Параскіцу. Та спочатку хотіла оборонятися, але коли її стрів

град камінців та грудок, побачила, що не дасть собі ради з отарою напасників і пустилась навтьоки. Люта й налякана, вона бігла, придержуючи відра, щоб вода не хлюпалась, а за нею, мов хорти за звіриною, гналась дівтора та обсыпала її грудками й порохом.

— Тю-у...—верещав довгоногий дванадцятилітній Юкаш, син Прохирин, який давав нападові привід...—Бий її, хай не одбірає молока коровам! Стригойка!

— Стригойка! Стригойка!..—хором заверещали діти й обсыпали Параскіцу хмарою пилу.

— Стригойка!.. Стригойка!.. Молоко від корів одбірає... Стригойка!..

Параскіца раптом зупинилась. Те слово искрою пройшло по її тілу. В голові блискавкою промайнув цілий ряд згадок, окремих фактів з останнього часу, не зрозумілих досі і разом освітлених одним словом: відьма!

Сказана лють вхопила дівчину за серце і вона в звірячій риком кинулась на дітей. Передня куфа спала їй на ноги та притовхла їх, а задня, згубивши рівновагу, облила її водою, але Параскіца не звернула на це уваги. Вхопивши коромисло, вона кинулась на-здогінці за дітьми, що налякані тим вибухом лютої, в жахом тікали од своєї офіри в криком: „Валев! Валев Стригойка!“

Параскіца неслась, мов буря. Очі її горіли, перса важко дихали, коси розпустилися. Вопа навела такий жах на дітей, що ті не своїм голосом верещали та бігли, що було духу. Коли розлючена Параскіца наскочила в розгону на тин і озирнулася, на щастя не було вже жадного напасника: всі встигли втекти перед ли-

хом. Вона вилаялась, і, голосно хлипаючи, в плачем побігла додому. Люде звиралися на неї, коли вона бігла мокра, заболочена, обсіпана пилом і з розплетеними косами. Параскіца ускочила в город і припала, голосючи, лицем до землі. Вона тепер знала, на віщо батько шукав хреста в неї на грудях, чого мачуха хрестила горшки та пороги, вона врозуміла тепер лиховісні погляди тих, з ким вона стрічалася. Її пекла, боліла несправедливість людська, її душило велике лихо, що так несподівано, ні за що ні про що впало на її голову. Вона—відьма! Але ж це брехня, але ж це вигадка, гидка, безглузда вигадка! Вона готова цілому світові крикнути у вічі: брехня! брехня! А тим часом та брехня пекла її, скорпала її за серце нестерпучими болями, яких Параскіца не могла втишити, б'ючись головою об землю та обливаючись гарячими слізьми.

А тим часом по селі луною розкотилася вістка! Розказували, як Параскіца серед білого дня чаклювала коло криниці. Щось сипала у воду, та на всі чотири боки від криниці. Люде одмовлялися брати воду з тої криниці, де-які намагалися, щоб Броски власним коштом освятили закляту криницю. Йон не мав одбою од настирливих людей: вони вже не варувалися його та вкладали йому всі поголоски, що котилися по кутку про його дочку. Показалося, що не тільки Прохірина корова перестала доїтись, більш десятка корів зробились офірою Параскіциного відьмування, чим дуже засмутили своїх хазяйок. Йон мусить якось зарадити лихові, щось зробити. Але що? Що? Ладу не знав та гризся.

То ж він дуже зрадив, коли матуша-Прохіра

прийшла до нього на пораду, ще й чоловіка свого—Йоча Галчана—привела з собою. Йон приніс карафку білого вина, Маріцца поставила свіжі плачінди і—нарада почалася. Перший голос мала Прохіра, жінка поважна та досвідна. Її не вдоволяло те, що Йон бачив хрест на шиї в Параскіци. То може бути омана. Треба ось що зробити: в неділю повести Параскіцу до церкви. Скоро почнуть співати „Іже херувими“—треба помічати: коли вона відьма, то не витримає і загавкає, заскиглить, мов пес. Це вже така певна прикмета, яка не одну вже відьму вивела на чисту воду.

Йоч, гладкий, червоний молдуван з масними очима та їжакуватими обстриженими вусями, лиш коротко засміявся та махнув неважливо рукою.

— Ет, все те дурниця... бабські вигадки. А чи дивились ви, чи є в неї... тее...

— Що таке—тее?..—визвірилась на нього ображена жінка.

— Ну, що—тее... звісно, без чого відьма не буває... хвіст.

Йон і Маріцца заперечили. Ні, вони не додивлялися—чи є в неї хвіст.

— О то-то й ба!.. А це перше діло: без хвоста відьма не буває, без хвоста відьом ніхто ще не бачив... Треба конче оглядіти її... Коли вони хочуть, він готов зараз зробити їм цю прислугу... Він вже не помилиться, добре обдивиться скрізь...

Але Прохіра запротестувала. Вона гостро глянула на чоловіка, на його червоне, сите обличчя, на якому грав масний усміх. О, вона бачить його наскрізь, всі його думки й ба-

жання, то нехай він сидить, не рипається, в бабське діло не мішається.

Йоч не збентежився одначе поглядом жіничиним: він твердо стояв на своєму радикальному способі—оглянути: в хвіст—відьма; нема хвоста—не відьма.

Гадки розділилися. Йон з Прохірою стояли на першому проєкті—та покладали надію на службу божу; Маріцца схилилася на Йочів бік. Прохірин проєкт однак взяв гору. Поклали в неділю повести Параскіцу до церкви: побачити, що з того вийде.

Параскіца випадково дізналася про цю постанову: в „магалі“ тільки й розмови було,— як поведуть її в неділю до церкви; як вона серед „херувимської“ заскиглить, мов пес, і тим виявить мирові своє відьомство.

Дивна річ! Параскіца прийняла підслухану новину байдужно, наче вона не її торкалася. В останні часи вона почувала себе такою втовленою, такою апатичною, байдужною до всього, немов вона а світ—були два бігуни, які ніколи не стрінуться в собою.

Але їй все однаково. Нема на світі щастя, нема долі, ще за життя могила людині мила...

Неділя мала бути за три дні. Чутка про те, що в неділю в церкву мають привести на спробунок відьму, і що вона там конче об'явиться, зігнала до церкви таку силу народу, що всі цікаві не могли в ній вміститися і товпились на цвинтарі. Дівчата, зодягнені по святочному, на-силу захищали свої накрохмалені спідниці від натиску. Молодиці все шепталися між собою та нетерпеливились, що так довго нема Параскіци. Коли який цікавий пробивався крізь

юрму до церкви, всі як один повертали голови до дверей. Чоловіки й парубки повилазили на крилос, щоб було видніше. Матуша-Прохіра була мов на власних іменинах. Вона вешталась по церкві не з меншою повагою, як паламарь, що ставив свічки. На ході вона одним таємничо шептала щось, другим кивала головою або робила якісь знаки. Йоч навіть у церкві не міг повбутися масного усміху, і кидаючи очима на жіночу половину, шептався з своїми сусідами. А Параскіци не було. Вже й піп показався з царських врат, починаючи службу, а Параскіци нема. Люде виявляли нетерпеливість. Аж ось коло дверей зробився рух і хвилею покотився аж до передніх рядів вітваря. Широкою дорогою, може навіть надто широкою для того незначного одвідувача, вступила Параскіца до церкви, з спущеними до-долу очима, несмілива, засоромлена, в чистій, але не пишній одежі. За нею в виглядом невинної офіри сунулась Маріцца, а позаду і Йон. Кілька сот очей цікаво впились в Параскіцу, наче бачили її вперше. Ті, що стояли далі, витягали шиї та навалювались на других, щоб було видніше. Коли Параскіца наблизилась до дівчат, щоб заняти відповідне місце, ті так і шархнули від неї, мов од вовка. Круг Параскіци вробилось так просторо, що навіть попададя могла б їй позаздрити. Але той простір тільки додав жалю дівчині, і вона, щоб не бачити людей, отих лихих недобрих людей, опустилась навколішки в благанням до Бога—Бога доброго, милосердного, який бачить усі кривди людські, знає й невинність. Параскіца ревно молилась, а навкруги її хвилювалась зацікавлена та наелектризована юрма. Надаремне молодень-

кий, чорнявий піп виявляв усю красу свого м'ягкого голосу, надаремне вкладав він так багато почуття у свої вигуки: його вірних парафіян цікавило зовсім не те. Всі очікували чогось незвичайного і коли стежили за службою божою, то лиш на те, аби не пропустити „Іже херувими“. Тоді мало статись те, чого всі в таким напруженнім чекали, мала об'явитись відьма собачим виттям та гавканням. В церкві було душно. Така церква не могла вмістити так багато парафіян, люде тіснилися, щільно пристаючи один до одного, і формувалось одно велике тіло, гаряче, пітне, дихаюче сотнями ротів. Гарячий людський віддих, змішаний з димом ладану та чадом свічок, сірим туманом висів над головами і здавалося, що ту душну наелектризовану атмосферу ось-ось перетне блискавка, вдарить грім і струсне стіни своїм могутнім гуркотом. Ото-ж, коли час наближався до „херувимської“, очі розгорялись сильніше, неспокій зростав, в'язи боліли, бо треба було дивитись через голови сусідів, гнітив навіть. Далі трудно було витримувати. Та от все стяхло, як перед бурею і крилос торжественно, спочатку тихо, а далі все дужчаючи загудів: „Іже херувими“. Люде стрепенулись. На лица вдарила наче холодний вітрець. Обличчя витяглися зблідлі, а очі, цілі сотки очей впилися в Параскіцу. Параскіца стояла навколішках і молилась. Вона сама, благаюча та протестуюча проти людської несправедливости, вона сама несвідомо чекала моменту, коли співатимуть „херувимську“. І от, як тільки ровлягся тихий а величній хор, щось важке, пекуче покотилося їй під горло і прохалось на верх ровдираючим криком. Жах обхопив Параскіцу й обляв хо-

лодним потом. Вона ледве здержала той крик. Вона конвульсійним рухом поклала на себе великий хрест і вдарила поклона, стискаючи міцно руки. Невже—правда? А люде ждали. Без найменшого руху, з ватамованим віддиком, ватопивши палаючий вір у лежачу долі відьму. Тим часом херувимська минала, як літня ніч. Морок щез і світло свідомости, що нічого таки не сталося незвичайного, прикро вразило напружену масу. Ще хвилинку люде стояли тихо, немов не вірячи в розчарування, немов чогось ще сподіваючись. Але все було, як і перед хвилею: Параскіца хрестилась та била поклони, а на обличчях оточуючої її жіноти малювався кислий вираз. Юрма ворухнулась, пробудилась од сну, незадоволена та роздратована. Немов досада взяла на Параскіцу, що завела їх в сподіванках.

Де-хто зараз же вийшов з церкви на свіже повітря. Йоч був в ажитації та щось з горячковістю шептав своєму сусідові. Він вирнув на свою жінку; та, засоромлена, здивована, вносила очі до-гори, немов питаючись у Бога, що ж це таке сталося?

Служба божа скінчилась. Люде поспішно виходили з церкви. Де-хто жадів Параскіцу, уважаючи її офірою поговорів. Матуша-Прохіра була ні в тих, ні в сих. Вона ж сама дала раду, вона ж роздзвонила по світу і тепер в того всього нічого не вийшло. Зате Йоч Галчан тріумфував. Він знав, що так скінчиться, бо його не послухали. Він радив і тепер знов радить оглянути дівчину: є хвіст—відьма, нема—не відьма. От і все! Другого способу нема. Де-хто потакував йому і навіть Прохіра, щоб вийти з прикрого становища, схилилася до

Йочового способу, особливо в такому випадкові, коли відьма хитра, злісна та досвідчена.

Йон йшов поруч Маріцци значно заспокоєний; очевидно, більше у цій всій історії в Параскіцею брехень, ніж чого. Він був радий, що так скінчилося, що люде заспокоїлись і що йому не доведеться святити власним коштом заморожену буцім Параскіцею криницю. Він ділився своєю радістю з Маріццею, хоч та якось холодно приймала його задоволення. Вона неприязно поглядала на Параскіцу, бліду, немов стрівожену чимсь та поспішаючу додому з снущеними до-дому очима.

Зорі блимають над Параскіцею, а навкруги її темно і тихо. Цупкі покручені кущі винограду безладно розповзлись по вохкій землі, спутались гиялками і напнули над землек гарний намет густого листя та великих, важких грон. Виноград уже досягав. Цілий день, під палючим серпневим сонцем, поволі йшов таємний процес наливання ягід; тепер, напівпрозорі жовтіючі та червоніючі китяги солодко дрімають серед лапатого листя та легких випарів землі. Їх стережуть від лихого ока та всяких пригод начеплені на кілки овечі, коров'ячі та кінські черепи, що неясно біділись скрізь по винограднику.

Параскіца сидить на улюбленому місці, під великим крислатим кущем. Вона дивиться у простір, але кущів не бачить. Перед очима її церква, повна люду... Співають Херувими; а її під груди щось підкочується, лізе з горла і так хочеться кривнути дико, не своїм голосом. Що воно таке? Звідки ввлялося таке чудне бажання? Це питання вже кілька день морочить її, не дає спокою. З тої пам'ятної неділі з нею часто бу-

ває таке, вона почуває в собі щось досі невідоме. Почне молитися—і не може: якась сила дупить за горло, проситься з грудей божевільним криком. А то видається, що вона стала легкою, такою легкою, як пір'їнка, от-от здійметься угору й полетить кудись та накоїть лиха. І все кортить зробити щось лихе, погане. Наприклад: полетіти до Прохіри, сісти на її корову, крикнути і лупцюючи її босими ногами, нестись з розпущеними косами в скаженій гонитві, аж поки налякана худоба не випустить з себе духу... Або поробити щось Маріцці... Перекинути її, наприклад, у сучку... худу, миршаву, в підібганим хвостом сучку... Вона до хати, до страви, холодна й голодна, а її відти: „Циба!.. А не підеш погана!..“ Вона до Тодороки, а він її ногою в бік: „Циба, собака...“ Вона це може зробити, почуває в собі силу. Але, Господи, що—вона? Невже люде говорять правду? Невже вона... відьма?...—Ні... ні, здригується Параскіца і протирає очі, бажаючи одігнати від себе ті чудні образи й думки. Це вона розпускається, це лихий „дрозку“ підступає до неї, бо вона тепер не молиться, бо вона забула тепер Бога. Параскіца хреститься, скупчує увагу, і здіймаючи очі до зоряного неба, побожно приказує: „Тати апостру, каре еша шіерші ла поминд...“

З-за гори впливає місяць, наче визволяється з чорної хмари, що залягла крайнебо. Срібний світ тихо підбирається до виноградника, залазить між куці, падає на китяги. Звірячі черепи на кілках побіліли і кинули по-за себе довгі, рогаті тіні. Виноградний лист вирізується з темряви й ніжно тремтить разом з тонким вусяком у місячному сайві.

Параскіца не кінчае молитви. Їй выдалось, што он той баранячый чэрэп, білы як сніг, моргнуў на неў сваім порожнім, вытекшым оком. Параскіца напружыла вір. Ні, нічога. Вона знов зняла очі до неба, праказуючы молитву, коли з праваго боку щось мигнуло. Параскіца зірнула вправо. Там, на доўгі тичці, хиталась біла рогата голова коровы і выразно осміхалась до Параскіцы. Параскіца завмерла. Коров'ячый чэрэп усе осміхався лукава до неў, выр'ячывшысь сваімі очыма-дірамі. Параскіца почула мурашки за спиною...

Щось шелеснуло. Вона, спалохана, обернулася у той бок, але там нічога не было, лиш місячний промінь, мов біла велітэнська рука, прастягся пад кущамі до винограду. Параскіца тремтіла і боялась знов стрітись очыма з порозвішанымі по виноградніку чэрэпамі, хоч ў так і тягло щось зиркнути в той бок, де, вона знала, висіла кінська голова, та вона не насмілювалась. Раптом вона почула, што за плечыма в неў щось стоіць. Мов обмерла, скрутнулася вона на місці, знявшысь на ногы, і стрілась очыма в тоў кінськоў головоў, на яку боялась глянуці. Кінська голова спокійно висіла на кілку, сліпуче біліючи проти місяця, і мала зовсім невеселый выгляд. Проте Параскіцу обняв холодный страх перед тым, што, їй здавалось, мало ось-ось статись і гнітіло ў велікім передчуттём.

І білі чэрэпы, такі лячні нині, і чорні холодні куці з поврученымі ловамі, і місячний світ, што мов велітэнські рука білого страховища прастягавсь до них, а врешці, невідомый досі душевний процес, такий чудный і загадковый— усе те обняло ў жахом холодным і обезвладнюющим. Параскіца хотіла бігці— і не могла: ногы

немов приросли до землі, а широко розплющені очі пильно вдивлялися в простір, наче ось-ось мали побачити щось незвичайне. Коли вона перемогла себе, вона нерівною ходою, мов п'яна, швидко тікала з виноградника, путаючись в зарослях та здрігаючись, коли мокрий від роси лист виноградний несподівано доторкався до її лица або шиї.

Кілька день Параскіца ходила, мов затроєна. Думка її уперто працювала в одному напрямку: вона пригадувала все, що чула в дитячих літах про відьом, і всі прикмети їхні рівняла до тих чудних почувань, які турбували її останніми днями. Вона все більше і більше впевнялася, що люде не помиляються, що вона відьма — і ця свідомість заморожувала кров у неї. Вона не ходила вже вечерами на виноградник, бо їй здавалося, що черепи сміються в неї та промовляють: „Стригойка“!

Лежачи вночі на привьбі, вона довго не могла заснути, мордуючись усякими чудними думками, що мимохіть лізли до голови.

Раз над ранком—Параскіца не могла сказати, чи вона спала чи ні—в нею щось сталося: вона знов почувалась легкою, як солома. Легкий вітрець обвіяв її і щось тверде й холодне, мов гадюка, залоскотало її по литках: то був хвіст, довгий, твердий з волохатим пучечком на кінці, мов у корови. На голові, підіймаючи волосся, вискочили різки—вона не бачила їх, але чула. Якась шалена злість засвітила їй очі й запалила серце. В одну мить вона знялась вгору, кинулась у вихор, який закрутив її й поніс над землею. Вона летіла, а круг неї свистів та гудів вітер, роздуваючи лихий поломінь в її відьомському серці.

Бранці її знайшли зомлілу коло Галчанового обійстя. Її очутили і завели додому. Вона сиділа бліда й пригноблена на призьбі, оточена купкою цікавих, і нічого не відповідала на розпитування. Вона боялась поворухнутись, бо їй все здавалося, що її залоскоче по голих ногах довгий і твердий, мов гадюка, хвіст.

Подія зробила в магалі велику сенсацію. Магала, заспокоєна досвідом, свідком якого була в неділю у церкві, вагула знов. Спосіб Йоча Галчана, про який він кричав усякому стрічному, став популярним і сподобався сполоханим. „Магала жіям!“ Всі згоджувалися, що тільки хвіст становить безперечну прикмету відьми і лиш присутність або одсутність його у Параскіці може покласти якийсь кінець справі. Йона атаковано зо всіх боків: він мусить згодитися, щоб його дочку оглянули, бо як не згодиться, то вони й сами знайдуть спосіб, село не буде терпіти далі пакости!..

Змучений забобонним страхом, Йон згоджувався на все: йому й самому докучила вся ця історія, і він охоче повладе кінець їй.

В найближчу неділю мали одбутись оглядини. Зараня в неділю, ще люде й в церкві не вийшли, матуша-Прохіра була вже в хаті Бросків. Вона з такою торжественністю помагала Маріціцці прибирати світлицю, наче нині попи мали святити хату її сусідів. Раду підстеріг Параскіцу на дворі й закликав у хату. Прохіра все назирала за нею, щоб не випустити її в хати. Вона була певна, що дівчина передчуває те, що має статись, і лишень шуває слухного менту, аби вискочити з хати — тоді шукай вітра в полі. Прохіра дійшла до такої обережности, що навіть приносила з сіней води

Параскіці, коли та хотіла напитися, а сінешні двері засунула на засув. Вона все шепталася по кутках в Маріццю, наче обговорювала план кампанії, та робила знаки Йонові, який з видимою тривогою без перестанку виглядав у вікно. Параскіці все те здалось непевним. Вона помічала, що щось робиться незвичайне і з видимою тривогою водила очима за кожним рухом присутніх. Маріцця, пошептавшись з Прохірою, вийшла з хати і за кілька хвилин привела з собою глуху Маріору, здоровенну, мов катюга, жінку з грубевними жиливими руками та з витрішкуватими очима. Вона мала властивість усе обнюхувати і за хвилину не було річі в хаті, дух якої не був би їй знайомим. Так вона винюхала карафку білого вина, сховану Йоном за припічком, і хоч заявила, що гріх вживати трунок цей, поки не вийдуть з церкви, однак налила собі скляночку й вихлила в видимим задоволенням.

Чим ближче було до виходу з церкви, тим Іон частіш вазирав у вікно. Врешті він помітив купку людей, що прямували до його хати. Незабаром во всіх боків надходили люде. Молодиці в святочних одежах, з поважним настроєм від служби божої, стовпились перед самими дверми. За ними видно було громаду чоловіків, старих і середніх, і лиш тільки один Йоч Галчан вашився поміж жінок та про щось жваво балакав.

Дівчата й парубки стояли осторонь, зате дівтора, як мухи страву, обліпила вікна.

Коли Параскіца побачила в вікні юрму народу, божевільний жах обхопив її. Для неї стало ясным, що то прийшли по її душу, що її за-

раз поведуть топтити або спалять на вогнищі, як відьму в давні часи.

Вона з виглядом зацькованого звірка, з широкими від жаху очима, забилаь по хаті, шукаючи виходу. Але в ту ж мить Прохіра з Маріорою вхопили її за руки і придержали її на місці. Йон став коло дверей, готовий краще трупом лягти, ніж випустити дочку з хати. Маріцца, згорнувши руки під хвартухом, з загадковим усміхом дивилась на ту сцену.

— Валеv... — не своїм голосом верещала Параскіца, вириваючись з міцних рук. — Пустіть мене, тіточка. Ой нудно мені, ой смерть моя.

— Тихо будь, не бійсь, — заспокоювала її „тіточка“ і тягла до ліжка.

Тут Параскіца не стямилась, як всі спідниці її опинились на голові в неї, а сильні руки повалили її на ліжку. Параскіца хрипіла та борсалась, мов звірь у пастці, під важким тілом глухої Маріори, і лиш инколи, як визк недорізаного поросяти, вибивався з-під спідниць розпачливий протест Параскіци.

Прохіра подала янак рукою, і Йон кинувся одсувати сінешні двері, до яких нетерпляче вже добивались. Ціла хвиля народу разом кинулась до сіней, але Йон енергично спротивився: він буде пускати по одному, по двоє.

Нетерпелива юрма гвалтувалась: усім хотілось зараз побачити хвіст у відьми, особливо репетували ті, чиї корови стали офірою відьми. Галчан поривався першим увійти в хату, але молодиці не пускали його, бо він мущина і йому не слід дивитись на дівочий сором. Це доводило Йоча до лютої, ображало, як автора ідеї, і він в піною в роті, лаючись та розштовхуючи всіх, перся до дверей.

Йон пускав лиш жінок, по дві, по три за раз. Вони наближались до ліжка, мацали й оглядали видиму половину Параскіци, пильно і сумлінно, мов корову на ярмарку, і розчаровані уступали місце другому гурточку, що вже надходив з сіней. Параскіца вже не борсалась, не кричала. Вона запевнилася, що її не топтимуть і не пражитимуть на вогні. Вона зрозуміла, чого від неї хотять, і лежала мовчки спокійно. А люде йшли одні за другими, мов на прощу, - і оглядали її, і доторкались до неї. Параскіца їх не бачила, але по голосі, або по грубому пальці, що чула на своєму тілі, догадувалася, хто приходив до неї в візитом. От тітка Аніта, що живе коло цвинтаря, а оце баба Домніка, мати Гордоки, найкращого хлопця на селі. Параскіці було душно, їй трудно було дихати в хвилі спідниць, що збились на її голові, але вона не зважувалась вже змагатися, бо добре знала, що дужі руни обох жінок осадять її знов на місце. То ж вона зігнута вдвоє, в незвичайно незручній позі, тихо лежала і в ревігнацією приймала гостей, що одні за другими одвідували її, мов на йменини.

Тим часом на дворі учинився заколот: Йоч Галчан гаряч боронив свої авторські права й поривався до хати. Зважаючи на його завзятість, Йон мусів порадитись найповажніших жінок, які по недовгій розвазі поклали допустити з муцин тільки Йоча, маючи на увазі не останню роль, яку він грав у нинішньому важному випадкові.

Йоча впустили.

Червоний і схвильований він підійшов до ліжка, а його масні очі так і забігали від купи спідниць, аж до гарних панчіх Параскіци. Він

постояв кілька хвилин над Параскіцею з видимим розчаруванням, ляпнув їй злегенька долонею і авторитетно промовив:

— Ні, не відьма!..

В той мент Прохіра й Маріора пустили Параскіцу. Вона поспішно випутала голову з спідниць, і хоч лице її горіло від сорому, серце радісно тріпало в грудях і якийсь солодкий спокій розлився по всій її істоті: вона тепер напевне знала, як і всі люде, що вона не відьма.

30 червня, 1898.
Чернігів.

- 100—102. Антонович В., Коротка історія Козаччини.
 104. Аверченко, Гуморески.
 105. Барвінок Г., Русалка.
 106—107. Лелкий Б., М. Шашкевич (Літ. хар. укр. письм. II).
 108—1106. Куліш П., Чорна Рада, повість.
 111. Толстой Л., Полонений на Кавказі, правд. подія.
 112—113. Бергзон, Ам., Вступ до метафізики.
 114. Франс Анатоль, Комедія про чоловіка, що оженився з немовою, жарт у 2 актах.
 115—120. Барвінський Олександр, Спомини з мого життя, II.
 121—123. Кобилянська О., Земля I, повість.
 124—126. Кобилянська О., Земля II, повість.
 127—128. Шов Б., Цезар і Клеопатра, драма.
 129. М. Вовчок, Не до пари, Два сини й інші оповід.
 130—134. Маковой О., Залісса, повість.
 135—139. Кониський Ол., У гостях добре, дома гірше, повість.
 141—142. Федькович Ю., Довбуш, трагедія.
 143—1446. Федькович Ю., Оповідання.
 145. Гришук Лесь, Весняні вечери, новелі.
 146. Леся Українка, Орсія, драматична поема.
 147. Федькович Ю., Так вам треба, фарс.
 148. Федькович Ю., Як козам роги виправляють.
 149—149а. Шевченко Т., Музика, повість.
 150. Кропивницький М., По ревіації, комедія в 1 дії.
 151—151а. Шевченко Т., Артист, повість.
 152—153. Карпенко-Карий, Вурлака, драма.
 154. Бобикевич О., Настоящі, комедія в 1 дії.
 155—156. Шевченко Т., Гайдамаки, поема.
 157. Федькович Ю., Люба—агуба, повість.
 158. Шніцлер, Артур, Ляйтнант Густль, новела.
 159—160. Левницький-Нечуй Ів., Пропащі, повість.
 161. Кобилянська Ольга, Битва, нарис.
 162. Підмогильний В., В епідемічному бараці, нарис.
 163. Кобилянська Ольга, Природа, новела.
 164—165. Плятон, Оборона Сократа, переклад В. Кміцикевич.
 166—167. Карпенко-Карий, Житейське море, комедія.
 168—170. Єфремов С., М. Коцюбинський (Літер. характер укр. письм. III).
 171. Маркс Карл, Наймана праця й капітал.
 172—173. Мирний Панас, Лихі люди, повість.
 174—176. Дорошенко Дм., П. Куліш (Літ. хар. укр. письм. IV).
 177—179. Містраль Фред., Спогади й оповідання.
 180—182. Коцюбинський М., Бата шоггана.
 183—184. Костомаров М., Дві руські народности.
 185—187. Бойко В., Марко Вовчок (Літ. хар. укр. письм. V).
 188—189. Ромен Роллян, Вовки, револ. драма.
 190. Коцюбинський М., Лялечка, Посидинок (оповідання).
 191—192. Коцюбинський М., На віру й інші оповідання.
 193. Коцюбинський М., П'ятихотник, Помстився, Хо (оповідання).
 194. Коцюбинський М., Для загального добра, оповід.
 195—196. Коцюбинський М., Пе-коптьор, Посол від чорного царя, Відьма (оповідання).
 197. Коцюбинський М., По-людському і ціпов'яз, оповід.
 198. Коцюбинський М., Дорогою цінояр, оповідання.

